

આજનો ફાલ

મારો મમરો	<u>નીરવતાનો નાદ!</u>	કિશોર રાવળ
કલા	<u>આ કોની મનોરમ દૃષ્ટિ...</u>	કિશોર રાવળ
	<u>પ્રાચી અને પશ્ચિમ</u>	દિલીપ પરીખ
	<u>ફાધર્સ તે</u>	મહેન્દ્ર શાહ
વાર્તા	<u>પાંખની ખોજ!</u>	કિશોર રાવળ
	<u>લાલ ઘરચોળું</u>	વર્ષા અડાલજા
	<u>હાંકુસ</u>	જ્યાન્તિ દલાલ
લેખ	<u>કોસરોડ પર ઉભી રહેલી કવિતા</u>	દિલીપ મહેતા
	<u>ચુઠી અને પડતી</u>	
	<u>વારસામાં મળેલું!</u>	હિરેન માલાણી
	<u>એક પુસ્તક પરિચય: 'અમે ભાનવગરનાં'</u>	
કવિતા	<u>શબરીનાં બોર</u>	કોકિલા રાવળ
	<u>થોડી પાંદડીઓ-ચેરી બ્લોસ્મ્સની</u>	પત્રા નાયક
	<u>લેન્નસ્ટન વ્યૂજનાં કાવ્યો</u>	વિરાફ કાપડીઆ
	<u>પરવા</u>	ચન્દ્રેશ ઠાકોર
	<u>ઘરમાં રમતી એકલતાને</u>	નીલેશ રાણા
	<u>ગુંજે સમાય તેવી કવિતા</u>	શોભા શાહ
	<u>ભરી ભરી બહુ ...</u>	પંચમ શુક્લ
	<u>ઘરભણી</u>	જ્યાન્તિ આલગિયા
	<u>સાઈડવોક પર,</u>	કનક રાવળ
	<u>ગંગા</u>	પ્રતીક મહેતા
	<u>જિંદગી</u>	જ્યશ્રી મર્યાન્દ

તમારાં ફૂલો

આમાં રજૂ કરેલી બધ્યી કૃતિઓ માટે તેમના કર્તા,
ચિત્રકારો, લેખકો અને કવિઓનો કોપીરાઇટ છે અને
કોઈમાંથી કંઈ પણ લઈને બીજે છાપાવતાં તેમની પરવાનગી જરૂરી છે.
પણ છાપીને મિત્રોને મોકલવા સામે કોઈ બાધ નથી.

કિશોર રાવળ

મારો મમરો
કિશોર રાવળ

નીરવતાનો નાદ!

કિશોર રાવળ

ભાવનગર ભોરની ભર નિદ્રામાં પડ્યું હતું. ગયા શિયાળે અંખે ભાવનગર હતાં ત્યારે એક બે દિવસ લ્યાંના સરકારી અઠિથિગૃહમાં રહેવા ગયેલાં. ભાવનગરમાં હોટેલ તો સારી છે પણ ગામની વગ્યે. અમારે જરા ફૂર, શાંતિવાળી જગામાં રહેવું હતું અને હિલડ્રાઇવ પર આવેલ અઠિથિગૃહ મજી ગયું.

નાનપણમાં ગાળેલી શાંત, સૌખ્ય, મીઠી, મધુરી રાતો યાદ આવી. એક દિવસ સવારના વહેલાં વહેલાં પાંચ સાડાપાંચ વાગે ચૂપણીદીથી ગીઠી હું અમારા ઓરડાની બહાર નીકળ્યો. સ્વચ્છ આકાશમાં તારલિયાઓ એક બીજાને આંખો મારતાં હતાં, મો દેખાય નહીં એવું અંધારું હતું, ચાંદામામા ય એ વખતે આરામ કરતા હશે એમ લાગ્યું. તમરાંઓ રાત આખીની મહેફિલ પૂરી કરી જલસા-ધર વધાવી, નાકે તેલ લગાડી સૂઈ ગયાં હતાં. ખાલી આગિયા અંદરની જ્યોત પ્રગટાવી અસ્તિત્વનો આનંદ વ્યક્ત કરતા હતા. હું મંત્રમુંગ થઈ ઊભો રહ્યો. સ્મૃતિ ખંખોળી તારામંડળમાં રોહિણી નક્ષત્ર, મૃગશીર્ષ કે સમર્પિણ શોધવા ફંઝાં માર્યા. સમર્પિણ મજ્યા, બાકીના ભુલાઈ ગયા હતાં. ઈયળ ઉધરસ ખાય તો પણ સંભળાય એવી નીરવ શાંતિ હતી.

મનમાં વિચારતો હતો કે વર્ષો વીતી ગયાં પણ પરોછિયાં તો એવાને એવાં, જમાનાથી વટલાયા વગરના અણિશુદ્ધ રહ્યાં છે, સચ્યાયેલાં છે. 'કાબૂલીવાલા'ના ગીતના શબ્દો મનમાં ગુનગુન્યા, 'સબસે પ્યારી સુબહ તેરી, સબસે મીઠી શામ! અય મેરે ઘારે વતન....' કોઈ પણ જાતના પરિશ્રમ વગર મન મેટિટેશનમાં પડી જાય એવી સ્વચ્છ, સુંગંધી એ સવાર હતી. સુંગંધી? તમે પૂછશો સુંગંધી શેની. પારિજાતક, મોગરા કે ચમેલીના અતારો વાતાવરણમાં ઢોળાઈ ગયાં ન હોય એવી આણી ખુશભો વ્યાપી ગઈ હતી.

અને અચાનક જ કાન ફાડી નાખે એવા અવાજે કોઈએ લાઉડસ્પીકર પર 'પૂર્ણમદઃ, પૂર્ણમિદ્મુ, પૂર્ણત્ત પૂર્ણમુદ્યતે' નો નાદ આકાશ ચીરી, સુંદર સવારને ઊરડી, અંધકારમાં અંધારૂંધી ફેલાવવા માંડી. આછા પ્રકાશમાં ઘડિયાળ જોઈ, છ વાગ્યાં હતાં. ડાબી બાજુથી ક્યાંક ગણું ફાડી કોઈ લાઉડસ્પીકર બાંગ પોકારવા લાગ્યું અને હવેલીમાં સહજકોટિ વાંટના સ્પીકર પર મંગળાદર્શન પછીની સવારની આરતી વાગવા લાગી જાણે કે હૂલ આપતી ન હોય કે 'બેટાઓ આવી જાઓ, જોઈએ કોનો અવાજ આવેરો પહોંચે છે.'

મનમાં મને થયું કે આતો સોનાના દાળીનાને જિલેટ ચઢાવી રૂપાળો કરવા મથીએ એવું છે, બુંદીના લાદુ પર સાકર ભભરાવવા જેવું છે! સુંદરને સુંદરતમ બનાવવાના પ્રયાસમાં આપણે સૌંદર્યની સૂજી કેમ ગુમાવી બેઠાં છીએ?

આગળ તપાસ કરતાં ખબર પડી કે છ વાગે દેકારો શરૂ કરનાર ઉષ્ણગ્રાર્થના મનની શાંતિ કેમ મેળવવી તેની એક શિબિરનો પ્રારંભ હતો. મુલ્લાની બાંગ અને હવેલીની જાલર તો રોજનાં જ હતાં, ખાલી ઉમેરાયાં તે આઘૂનિક લાઉડસ્પીકરો.

દિવસના ગમે તે પહોરે ઘોંધાટમાં તુબકાં ખાતી આ દુનિયાથી કંટાળી સુપ્રીમ કોર્ટના કોઈ સંસ્કારી ન્યાયમૂર્તિએ આદેશ કાઢ્યો હતો કે રાતના દસથી સવારના છ સુધી લાઉડસ્પીકર લગાડી લોકોને ખલેલ પહોંચાડનારને જેલમાં પૂરી દેવા. અને રાતોરાત સોપો પડી ગયો. આપોઆપ રાત્રીના બરાડાઓ બંધ થઈ ગયા. એવી નીરવતાના દુશ્મનો સવારના એમિલફાયરની ચાંપ પર હાથ તૈયાર રાખી તલપાપડ થઈ વાટ જોતાં બેસે કે ક્યારે છ વાગે અને ક્યારે આ નીરવતાને છેદી કર્ણભેદી ચિત્કારો ફેલાવીએ!

આપણી બધી ઈદ્રિયોમાં કર્ણન્દ્રીય સૌથી ઓછું સૂચે છે. જરાક ખલેલ પહોંચે અને જગાડી હે. આંખને પોપચાં બંધ કરી ન નિરખવું હોય તેમાંથી અલિમ રાખી શકીએ છીએ, કાનને માટે કોઈ ઈલાજ નથી. શું સાંભળવું તે સૌના મનની અલગ અલગ વાત છે, કોઈ કોર્ટના પર પોતાના શોખની વાત લાદી મૂકે એ કેવું બેહૂદું, અન્યાયી કહેવાય? મને ગમે ભીમસેન જોખાના ઘૂંટેલા અવાજમાં 'મૈં તુમરો દાસ, જનમ જનમ સે...', તમને ગમે કિશોરકુમારની 'ચતુરનાર બડી લોસિયાર' અને કોઈને હનુમાન ચાલીસા સાંભળવા હોય, કોઈને સોલ ભૂલિક ગમે, કોઈ રેંગ સંગીતના પિપાસી કે કોઈને કન્નાટકી ગાયકીનો તલસાટ. ભલું થાય પેલા સોની કોર્પોરેશનના આકીઓ મોરિટાનું કે વોકમેન બનાવી સૌ પોતપોતાના કાનને, મનને રીજવે એવું, બીજાને દખલ કર્યા વિના સાંભળી શકે છે. કોઈ ટેક્નોલોજી વાપરી આગળ ધેરે અને કોઈ બે ડગલા પાછાં ભરી 'સાંભળ મારું સંગીત, મારા સમ ન સાંભળતો...' એમ કહે.

મારે સાંભળવી છે નીરવતા. મારે સુંધવી છે મોગરાની મહેકની માછક સૂરાવલિઓ, મારે સાંભળવી છે આકાશના રંગોની હુમરી, અને પીપરમેટની જેમ ચગળવી છે રાતની ચાંદનીની હળવીશી ગત !

આ ક્રોની મનોરમ દૃષ્ટિ....

કિશોર રાવળ

પ્રાચી અને પણ્યમ

દિલીપ પરીખ

આઈન્સ્ટાઇનના જગતને હલબલાવી નાખતાં સમીકરણને અહીં પૂર્વ અને પણ્યમની શૈલીમાં દૃશ્ય સ્વરૂપ આપ્યું છે. એમના જ શબ્દોમાં:

This is my first thought of expressing Physics and Religion in a painting of $E=Mc^2$.

a. Physics aspect: As per Einstein, Energy and Mass are two different states of the same thing. Both are needed to explain the things we perceive. The 'black circle' in the center represents a 'black hole' (Energy). At the 'big bang', the whole universe was created ----- the galaxies are shown in the space.

b. Religious aspect: The Creator is represented as a woman. The blue color represents the 'ABSOLUTE ENERGY'. The 'AUM' is the 'UNIVERSAL ENERGY', manifested as matter. The absolute and manifestation are two states of the same thing and both are needed to explain the reality.

Father's Day

ફાથર્સ દે

મહેન્દ્ર શાહ

Dad ... can I have some money..? I need a hundred bucks. I want to buy you a father's day gift.

પાંખોની ખોજ કિશોર રાવળ

(એક શસ્યશયામલા, કુલ્લકુસુભિતા અને રમેણસંતુમા પુષેરી સાંજના વાતની ગાડી પહેલા ગિઅરમાં રસ્તો કાપતી હતી અને મારા ભાઈ કિરીટે મને અરેબિયન નાઈટ્સ જેવી અનેક રંગિલી વાતો કરી તેમાંની એક પયમૂ, પુષ્પમૂ, તોયમૂ, કોકમૂ ચાથે)

પિયરે પાંગરેલી પત્ની શમણામાં ચેડાં કરી ગયા પછીની મુંઘ તંદ્રાવસ્થામાં પડ્યાં પડ્યાં હું એક પુષેરી મલયજ શીતલા સવાર માણસો હતો. ચીનમાં મધુર કંઠિની કહેવાતી હશે એવી અમારી ચાઈનિઝ ડેરેલેલ વાજી. હું આંખમાંથી સપનાં ખખેરતો, બગલ સુધી ચીરી ગયેલી ગંજને હુંટી નીચે સરકાવી, લફડકફડ થતાં લેંઘામાં બારણાં તરફ સરક્યો. બારણું ખોલતાં જ હાથમાં પતરાની બેગ લઈને ઉલ્લેલ એમદ આઈડીઓ ઊભો હતો અને બાજુમાં ખલે થેલો રાખેલ, લઘુતમ અવયવ જેવો ઢીગણો, અનો શાર્ગિંડ ગફર ઈન્જનેર દીઠે.

એમદ લાંબો, પાતળો, હસમુખો. તેના મોં પર ભોલર મરચાં જેવું પણ લાલ નાક, અને ગફર ઢીગણો, ખજૂરીની સાવરણી જેવી હીનાના ગુલાબી રંગવાળી દાઢી, માથે ભૂરા દૂરે ભરેલી છાલિયા ટોપી, દાઢી આડે ચહેરાના ભાવ હંમેશ અસ્પષ્ટ જ લાગે પણ જાડા ચશમાના ગલાસથી મોટા લાગતા ડેણામાં ચમકાટ અછતો નહોતો. ચશમાના ભારથી દબામેલું નાક રંગે અને રૂપે ભડીના બોર જેવું લાગતું હતું.

"શુભાન્ધા, "શુભાન્ધા" બનેએ એક સાથે મને બિરદાવ્યો.

આપણે પણ કંઈ કમ નથી! મેં "જ્ય સ્વામિનારાયણ, આવો આવો" કહી આવકાર્યા.

"પેચાન હૂંડી?"

"અરે, એવી શું વાત કરો છો? તુમ કો મેં કેસે ભૂલ જાઉં, તુમ કો મેં કેસે ભૂલ જાઉં? એમદભાઈ આઈડીઆવાળાને કેમ ભૂલું? અને આ તમારા ગફરભાઈ. ગરીબભાનામાં તશરીફ લઈને હાલ્યા આવો."

આઈડીઆવાલા એમદભાઈને હું સાતેક વર્ષ પહેલા છેલ્લો મળેલો. મારા દોસ્ત ગિરીશને મળવા હું ભાવનગર ગયેલો અને ગિરીશે મને એમની ઓળખાણ કરાવેલી. એમદભાઈ એ એક ઈન્સાનના દિમાગ પર મુસ્તાક આદમી. એ માનતા હતા કે આઈડીઆ લગાવી આદમી ખુદાતાલા પણ કરી ન શક્યા એવી એવી હેરતભરી ચીજો બનાવી શક્યો. ઈન્સાનની હંદે-નજર ફક્ત તેની દિમાગ વાપરવાની કામયાબી પર છે. જો ઉભ્રિદ હોય તો કોઈ પણ પરેશાનીમાંથી રાહે-મંજિલ આસાન બનીજ જાય છે.

એક જમાનામાં એમદભાઈ બેન્ડમાં ફિડલ વગાડતા. દેવખાનંદ જેવા હુંગી વાળ. તમે જરાક જ ફર્માઈશ કરો અને એ ફિડલ કાઢી માલકોસમાં "મન ત ડૃપત હરિ દરશન કો આજ" વગાડવા લાગે અને એમની આંખોમાંથી આંસુ સરવા લાગે. તેમની સાથે આંસુ સારવામાં નાકામયાબ થતાં ગહુરભાઈ થુંકવાળી આંગળી કરી આંખો સજળ કરતા. અમે મળેલા ત્યારે ચલતા પૂર્જ જેવી ફોર્ક ટેસ્સી તરીકે ચલાવતા, અને એ 'ગંડો' કહેતા. 'મેરી કસમ' કહી અમને હાથબ ફરવા લઈ ગયા હતા. ગાડીમાં ખાવાનો, પીવાનો પુરવઠો અને સાધનસરંજામ લઈ તીશની ઝડપે (તીશ માઈલ કિલો નહીં. કિલોમીટરનો જમાનો હતો ત્યારની વાત છે.) ઉપર્યા. અમેરિકન ગાડીઓના સસ્પેન્શન પર ફિદા થઈ જાઓ એવી એ ટ્રિપ રહી. આપણાં પોતાના બોડીના સસ્પેન્શનને કોઈ ઊની આંચ ન આવે!

હાથબના બીચ પર પવન સૂસવાટા નાખે. બીચ પર જ ગાડી ઊભી રાખી, સામાન કાઢ્યો. એક જાડી જાજમ પાથરી પાણા ગોઠવી એની જાડૂઈ શેતરંજી થઈ ઊડી ન જાય તેની સાવચેતી લીધી. દરિયો ઘૂઘવતો હતો, ગરમી ચીરી હતી એટલે દરિયે ઘૂંઘકવા વિચાર આવ્યો. વિચાર આવ્યો અને અમલમાં ન મૂકે તો તે એમદભાઈ નહીં. બાવરચીની જિભેદારી ગફર પર મૂકી ફટાફટ 'નગે આસમાં કી નીચે નંગે હમ' કહી સૌ તગડ થગડ થઈ ગયા, બધાં કપડાંનો કર્યો ઢગલો ગાડીની સીટ પર. અંગ અને ઉપાંગોને હવા ખવરાવતા પાણીમાં પડ્યા અને શરીર આખું ગુલ્શન થઈ ગયું.

પાણી મજેનું હું હતું. આ સીજનમાં અહીં લેપટાં બહુ થાય. લેપટાં એટલે જીગાના બાલબચ્ચાં. દરેક મોજું હજાર બે હજાર લેપટાઓને લઈને આવે અને શરીર ચીતરાઈ જાય. મને જરા બીક લાગી કે કોઈ ઉપાંગોને કરડી જરો તો શું થશે. મારી એ બીક સમજ એમદભાઈ કહે, "આ લેપટાં તો બચ્ચાં જેવાં, હજુ દાંત વગરનાં હોય. તરો મત..." પોણો કલાક છબિબિયાં કર્યા અને તાજા માજા, ભૂખ્યા ડાંસ અમે કાંઠા તરફ વળ્યા. પહેલેથી દરિયે નહાવા જવાનો વિચાર નહોતો કર્યો એટલે કોઈ ટુવાલ મળે જ નહીં. સૂરજ પણ્ણે ઢળતો હતો એટલે એ શરીર સૂક્વવા માટે નકામો હતો, પણ પવન જોરદાર એટલે બાણીભન જોસમાં. શરીર કોરું પડ્યું, હું થયું. ભૂખ સિવાય શરીરને બીજી કોઈ ફરિયાદ નહોતી એટલે અમે લોહચુંબકની જેમ ગફરની દિશામાં

વળ્યા. એ બિચારો પરેશાન લાગતો હતો. "એક બાકશ ખાલી થવા આવ્યું પણ શશુરાલની આ હવા ફુંક મારી ભુજવી દે છે. શું કરણ?"

અમદભાઈ કહે, "અભાને ઈન્સાં કો ઈન્સાં બના કે દિમાગ ક્યું દીયા? જરા દિમાગ ચલાવ, દિમાગ. કે પછી મારે મારા દરવાઝે-દિમાગ ખોલવા પડશે?" અમદભાઈ જરૂર ન હોય તો બેજું વાપરવામાં માનતા નહોતા અને જરૂર પડ્યે કોઈ વાપરે નહીં તો અકળાઈ જાય. "અભાને ઈન્સાં કો દિમાગ ક્યું દીયા?" એ અમનું પેટન્ટ વાક્ય હતું.

ગફર એ ભૂલી ગયો હતો. કાનની પછી પકડી, પંજો ધરી વિનતિ કરી, "ભૂલ ગયા શરદારે-આલેમ, ભૂલ ગયા. આઈડીઆ આવી ગયો." પછી જરા પવનની દિશા જોઈ એક જગા નક્કી કરી, ચાર પગે થઈ ગયો અને મંદ્રથો ગામના ફૂતરાની જેમ બે હાથે રેતી ઉસડવા. ખોદતો જાય અને બે પગ વચ્ચેથી રેતી ઉડાડી પાછળ ઢગલો કરતો જાય. જોતજોતામાં ચાર ફૂટ ઊડે છ ફૂટ લાંબો ખાડો કર્યો. રેતીનો ઘઙ્ઘણી લઈને કરી એક પાણી. પ્રાઈમસને ખાડામાં ઊતારી દીધો. ગજવામાંથી બાક્સ કાઢી, ધાસલેટમાં બોળેલો કાકડો સળગાવ્યો. ભખ કરતો કાકડો સળગ્યો, પંપ મારી જોતજોતામાં પ્રાઈમસ પ્રજવણી દીધ્યો. ઉપર મૂક્યું એક તપેલું અને પોતાના લમાણે હાથ લગાડી બોલ્યો, "ચલતા હે ન અપના દિમાગ? બશ, હવે ગાંઠિયા, પુરી, અને વિશકી કાઢી જરા બેશો ત્યાં બધું તૈયાર થઈ જશે."

એક કોથળામાંથી અમદભાઈએ વીટિલો બરફ કાઢ્યો, કાચના ઘાલાઓમાં વિસ્કી કાઢ્યો, ગોળીવાળી સોડાની બાટલી વચ્ચી આંગળીથી ખોલી, સોડા ભર્યો, ઉપર બરફના ગાંગડાઓ મૂક્યા. "થાવા ધો, બાપો બાપો" ગાંઠિયાના, કચોરીના, ફરકીપુરીના પરીકાં ખૂલ્યાં અને રમજાટ બોલાવી. થોડી વાર પછી ગફર પણ જોડાયો. "શબ શલામત હે. મામલો કાબૂમાં લાવી દીધો." એમ કહી ધરપત આપી.

અમદભાઈએ પીવાની હદ કેટલી એના ઉપર પોતાનો વૈજ્ઞાનિક મત આપ્યો. 'વિસ્કીમાંથી વિશકી બને એટલે પછી બે પેગ મારી અટકવાનું.' ગહુરભાઈના મોતિયાં મરી ગયાં. "પણ હું તો વિશકીને વિશકી જ કહું છું એટલે મારે શશુરાલની બે જ પેગ પીવાની?" બધા હસ્યા. ગફર મિંયાએ મુલ્લાની પુલાવ બનાવ્યો, સાથે પાપડી-કૂકડી, અમદભાઈની ખાસ વાનગી બનાવી સાથે જિંદગી 'હરસમય' કરી નાખે એવી મુંગ દાલ, બાજુમાં ઘાઝ ટમાટર કી કચૂમર.... એક ગ્રાટમાં મુસલમાની પદ્ધતિ પ્રમાણે પીરસી બધા મિંયાં કિ સાથ મિયે થઈને બેસી ગયા. રંગત જામી.

ત્યારે વાતોમાં અમદભાઈનો પરિચય થયો. એ ઈન્સાંના દિમાગ પર મુસ્તાક માણસ. કહે કે "અગર મેં મુસલમાં ન હોતા, તો એક મંદર બનાતા. એડિસન કા મંદર" એડિસન જેવું દિમાગ કોઈનું નહીં. એની શોધખોળથી એટલા પ્રભાવિત થઈ ગેયા અને મગજને કેમ કેળવી એ કષાએ પહોંચાઈ શકાય એના વિચારો કરતા. દિમાગ ન વાપરે એ માણસ પર એને ખૂબ જ દાંજ ચે.

અમણે નવા નવા નુસ્ખા યોજ ખૂબ પૈસા બનાવેલા. એક કંડમ કરેલું સિનેમાનું મશીન રિપેર કરી જનરેટર સાથે જોડી ગામડાઓમાં ફિલમ દેખાડવામાં ધોમ કમાણી કરી. બધાં ભાવનગરીઓને ગાંઠિયા ગળથૂથીમાં અને આજની વૈજ્ઞાનિક ભાષામાં કહું તો સૌનાં જિન્સમાં ગાંઠિયા જોરદાર થાય અને એના ચાહકો પણ એવાં જ. એક વખત રસાવાળી ફૂકીમાં મુડી ગાંઠિયા નાખ્યા અને મજાનું ફરસું લાગ્યું એટલે ઘોંધા દરવાજે મસ્ઝીદની બાજુની ગલીમાં લારી નાખી એ વેચવા લાગ્યા. વાણિયા બામાણ સિવાયના બધાં પાપડી-કૂકડીના ભગત થઈ ગયાં. પણ ભાવનગર હૈયે સમાજવાદી. એની એક ખાસિયત એ કે કોઈ કોઈને કમાવા ન હે. એકનો ધંધો સારો ચાલે એટલે રાતોરાત કોપીમાસ્તરો ઊભા થાય. એટલે થોડા વખતમાં જ પાપડી-કૂકડીની પચાસ લારી ભાવનગરમાં ફરતી થઈ અને એમદભાઈની ધરાકી ભાંગીને ભુક્કો થઈ. પણ એમદભાઈને એક મંતર સમજાઈ ગયો. નવો આઈડીઆ વાપરી પાવડે પાવડે પૈસા બનાવી લો અને પછી હરીફો ઊભા થાય તે પહેલાં માયા સમેટી લો.

નવી નવી વસ્તુઓ બનાવતાં રહેવું, પૈસા બનાવવા અને એશથી જીવવું... બસ જીવન સાર્થક થઈ જાય. "દિમાગ વાપરવાની મોજ જેવી ઓર કોઈ નહીં હૈ, જનાબ."

આ એમદભાઈ એમના શાળીએ કહો કે કહો કિમોસાબી એવા ગફરને લઈને અમારા પુનાના ગરીબખાના પર તશરીફ લાવ્યા.

મેં હાકોટો પાડી બાજુવાળા પરશોતમને બોલાવ્યો. મારી બેરી નહોતી એટલે પૂરી આગતાસ્વાગતા કરવા એને લાદી પાઉં લેવા મોકલ્યો. તપેલા પર કડક મીઠી ચા બનાવી, લીલું મરણું અને કોથમીર નાખી ઢોકળાં જેવી જાડી આમલેટું અને પીંખતાં સોડમ છૂટે એવા પાઉં સાથે નાસ્તો કરાવ્યો. અને પછી અમારી પંચવટી પાવન કરવાનું રહસ્ય પૂછ્યું.

"અરે, દેખો. પૂનામે ડિફેન્સવાલોં કા બડા પડાવ હે. કોઈ પહેલાન હે વહાં?"

"શેને માટે પેચાન જોઈએ એ પર આધાર હે. જવાનો કસરત કરતા હોય તે જોવું હે? બેતરમાં ચાદ્રિયાઓ સામે ગોલંદાજ શીખતા હોય તે નિરખવું હે? એમના મેસમાં ચાલતી મિજબાનીઓમાં ભાગ લેવો હે? કે કોઈને ત્યાં નોકરી અપાવવાની હે?"

"અભાલને શાયદ સભી ઈન્સાં કો દિમાગ નહીં દીયા એસા લગતા હે. સોચો, જરા ઔર સોચો. આ મિયો કાંઈ એવાં મામૂલી કારણો માટે આટલી ખેપ મારે? ... " અને હાલ્યું એમનું પ્રવચન. પણ આપણે આગળ હાલવા દઈએ ખરા?

મેં વાર્યા. "તો તમે જ કહો આશિકે-એડિસન, આટલા તૌબા તૌબા થવાની જુરૂરત શાને પડી? કેવી ઓળખાણની જરૂરત પૈંડા હૂઠી વો સાફ સાફ દિખા દો ના?"

"હમણાં ત્યાંના એક ઈન્જિનેરે એક ગ્લાઇડર બનાવ્યું હે. અને એનેથી વગર પેટ્રોલે ચાર પાંચ કલાક સુધી આકાશમાં બાજની જેમ ધૂમરિયું મરાય. તો એ

જરા જોવું છે. એક બે કલાક જોવા મળે તો બસ. આઈડીઆ મગજમાં બેસે અટલે આપણે રાક્ષણ."

ઉફન્સના કરનલ સાવંત હારે આપણે પીવા ખાવાનો સંબંધ સારો, ખાવા કરતાં પીવાનો વધુ. એટલે ફોન ઉપાડી કરી વાત. એ કહે, "કોઈ બડી બાત નહિ. પબ્લિસિટી કે લીએ તો છાપેવાલે રોજ આતે હૈ. ઇન લોગ ફોટો ભી ખીચતે હોય. લાઈએ આપકા દોસ્ત કો. બંદોબસ્ત હો જાએગા."

એટલે કરો કુફ્ના કદી બપોરની મુલાકાત ગોઠવી દીધી. હું પણ ગાડીમાં પેટ્રોલ ભરાવી આવ્યો. ગાડીમાં ભરાઈને ઉપર્યુદ્યા ખડગવાસલા. સામંત સાહેબે પરવાનગી ગેટ પર પહોંચાડી દીધી હતી એટલે સરેડાટ ગાડી ઉપાડી સામંત સાહેબની ઓફિસે. એમની જ્યામાં અમને એરોપ્લેનના તબેલા આગળ લઈ ગયા. સાહેબનો રૂબાબ મોટો. સાહેબે રમના કુફ્ના સાથે હુકમ આપ્યો કે "ઇનકો અપના જ્લાઈડર દેખના હૈ. જો દેખના હૈ વો દિખા દેના. કામ ખતમ હોને કે બાદ અપના ઓફિસ પે લે કે આના" કહી ઉપરી ગયા.

પહેલાં તો બજેએ સાથે મળી જ્લાઈડરને દરેક દુષ્ટિકોશથી નિહાયું. પેલા એન્જિનિયરે જ્લાઈડર કેમ ઉડાડવું એના સિદ્ધાંતો સમજાવ્યા અને પછી એક જ્યાપની પાછળ દોરે બાંધી દેખાડ્યું. જ્લાઈડર સાથે સ્પેશિયલ હૂકથી વળગાડવું કે એ દેખાડ્યું. પોતે પાઈલટની સીટમાં બેસી એમદભાઈને અંદર બાજુની સીટ પર બેસાડ્યા. જ્લાઈડરના કન્ટ્રોલ સમજાવ્યા અને પછી જ્યાપ દોડાવી. પૂરતી સ્પીડ મળતાં જ્લાઈડર જમીનથી ઉચ્કાણું અને પૂરતી ઊચ્ચાઈ મળતા જ્લાઈડરમાંથી પેલો હૂક ખોલી નાખ્યો. હૂક દોરડા સાથે જઈ પડ્યો નીચે, જ્યાપ ઉપર એક મોટી ફિરકી હતી એઝે દોર બેંચી લીધો. જ્લાઈડર ગયું ઉપર. એક બે મોટાં ચુક્કરો મારી પાંદું જ્લાઈડર નીચે લાવ્યા અને એરપોર્ટના રનવે જેવા રસ્તા પર ઊતાર્યું, પારાશૂટની છત્રી ખોલી ઊત્સુક રાખ્યું. અંધારનું હોતું તો એમદભાઈની આંખો રેઝિયમ ડાયલ જેમ ચળકતી લાગત એની મને ખાત્રી હૈ. પારાશૂટને ઘડી વાળી પાંદું જ્લાઈડરમાં ભરાવ્યું. પછી ગફરભાઈનો વારો આવ્યો. એ ચુક્કર મારી નીચે આવ્યા ત્યારે એનું મોં કેલેન્ડરના કુષ્ણા કનેયાની જીવું ભૂરું થઈ ગયું હતું. શાસ અને ઉષ્ણવાસ બજે વધી ગયા હતા અને કેફસાં લુહારની ધમણી જેમ ધમધમતાં હતાં. એનાં મૌનો રંગ જોઈને મેં મારો વારો જતો કર્યો.

એમદભાઈ કહે, "આ મોટર ચલાવવા જેવું છે. સ્ટીઅરિંગ વીલને બદલે ડાંડા આડાગીભા કરવાના. અને એન્જિન નહીં એટલે એફ્સેલ-રેટરની કોઈ લમણાળુક જ નહીં, નહીં કોઈ બટકાવાની દહેશત એટલે બ્રેકની પળોજણ નહીં...વાહ, વાહ કર દીયા!"

પછી ગફરને કીદ્યું કે, "બસ, નકશા બના લો. હું જરા નજર નાખી લઉં એટલે જીણી જીણી વાતો હમ ચૂક ન જાય" ગફરભાઈએ ખલતો ખોલ્યો અને એક બસો પાનાની ઓરા કાગળની નોટબુક કાઢી. એક પેન્સિલ કાઢી. 'શિંગલ' ધારવાળી હજામતની બ્લેડ કાઢી પેન્સિલને જીણી ચાંચ કાઢી. ખલતો ખંખોળતાં મૂંજાણા. "એમદભાઈ, નાપને કી ટેપ ભૂલ ગયા હું, અબ ક્યા કરું?" પણ તરત જ એમદભાઈનું સૂત્ર યાદ આવતાં કહે કે "કોઈ બાત નહીં. આઈડીઆ આવી ગયો." એમદભાઈને આનંદ આવ્યો કે હવે ગફરને સૂત્ર એની મેળે જ યાદ આવી ગયું.

ગફર પોતાની વેંતથી જ્લાઈડરના માપો લેવા માંડ્યો. એમદભાઈ સામે જોઈ બોલ્યો, "ધરે જઈને વેંતનું માપ લઈ લઈશ અને આંકડા ગણી લઈશ એટલે કામ પાંશરુ અને સબસલામત." એમદભાઈએ એના તરફ પ્રશંસાપૂર્ણ દુષ્ટિ નાખી. ગફર પાના પર ચિત્રો પાડતો જાય, માપ લેતો જાય અને આંકડા માંડતો જાય. એમદભાઈએ બધા ડાંડાઓ આધાપાછા કર્યા અને શેનાથી શું થાય છે એ સમજ લીધું. પારાશૂટ સંકેલવાનું શીખી લીધું. કલાક દોઢ કલાકમાં અચ્યુતમૂળ કેશવભૂમિ કરી દુકાન વધાવી. પેલા એન્જિનિયરને અભિનંદનો પાઠ્યા, બહોત શુક્કિયા પણ દાખવી, અને અમે કરનલ સાહેબને સલામ મારી ધરભણી ઉપર્યુદ્યા.

એ લોકો તો બીજેં દિવસે સવારે ઉપર્યુદ્યા તલપાપડ હતા, મેં થોડા દિવસ રહી જવા આગ્રહ કર્યો. "મૂળા મૂઠા નદી દેખાનું, તમારા મજહબની અને અમારા મજહબની બિલાફ પરવતીના પગથિયાં ચડાવીશી..." પણ ન માન્યા. "દિમાગમે સબ જિતના તાજા હેઠળના હમારા કામ આસાન રહેગા." ન રહ્યા. તે મને ટ્રેનમાં બેસાડી "સલામ આલેકુમ, દસવિદાનિયા, શુભાસ્તે પાંથઃ, વેલેરા પદ્મારજો" વગેરે વગેરે કહી અમે છુછા પડ્યા.

વરસેક પછી દોસ્ત ગિરીશનો કાગળ આવ્યો. એમાં ભાવનગર સમાચારની એક ચબરકી હતી. "ભાવનગરમાં ઉદ્ઘાનના પ્રયોગો" મથાળા હેઠળ સમાચાર હતાં કે મેતે બનાવેલા જ્લાઈડરમાં ઉડવા જતાં ઉડવાવાળા ગફરભાઈને ઈજા થતાં એમને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે...." ગિરીશે જાતે જઈ બજેને મળી કાગળમાં નોંધ લખેલી.

"ગફરભાઈએ આંકડા માંડ્યા"તા વેંતમાં અને એના હુટ કરવાનું ભૂલી ગયા. વેંતને હુટ તરીકે લઈને જ્લાઈડર બનાવવા જતાં જ્લાઈડર જોઈએ એના કરતાં મોટું અને ભારે થઈ ગયું. પરિણામે ઊચ્કાણું જ નહીં. જ્લાઈડરની ટેસ્ટ-ફૂલાઈટ કરતાં જ્યાપ દોડાવી પણ સામે દીવાલ આવતાં એ તો ઊભી રહી. જ્લાઈડર ચિલ્ડરપે જઈને ગડગડ કરતું જ્યાપ સાથે બિચકાણું અને હતું ન હતું થઈ ગયું. ગફરભાઈને બહુ ઈજા થઈ નથી. પણ તોય મહિનાનો ખાટલો થ શે એવી આગાહી છે.

"એમદભાઈને એક નવો નાદ લાગ્યો છે. આકાશને બદલે પાણી પર હવાની ગાડીએ મુસાફરી કરાય એવું એક 'અવ્યલકાફ્ટ' બનાવવાના ખાન ઘડવા બેઠા છે. પાણીમાં ડૂબી ન જાય માટે સૌથી પહેલાં ગળે ઘલાય તેવા બે બોયાં લીધા છે એને પતરાની એક હોડી પર 'અંજન' બેસારવા મથે છે. હોડીને પે'રાવવાનો રખ્યરનો ઘાઘરો વલ્ફનાઈઝ કરવા આપ્યો છે પછી એની અંદર પંખાથી હવા ભરશે એવી એવી વાતું કરે છે. ગફરભાઈ હોસ્પિટલમાથી પાછા આવે એની જ વાટ છે..."

લાલ ઘરચોળું

વર્ષ અડાલજા

('અખંડ આનંદ' નવેમ્બર ૨૦૦૪ માંથી સાભાર)

રાત્રે બરાબર દસ ને ચાળીસે માએ દેહ છોડ્યો. ત્યારે પણ અને હું માની પથારી પાસે જ હતાં. ડેક્ટરને બોલાવવાનો પણ સમય ન રહ્યો અને માની આંખ મીચાઈ ગઈ.

માને છેલ્લા થોડા હિવસથી અસુખ તો હતું. એમ તો ગયાવર્ષ બ્રેસ્ટ કંન્સરનું આપરેશન કરાયું ત્યારથી જ શરીરમાં કસર રહી ગઈ હતી. મારી કોલેજની છેલ્લા વર્ષની પરીક્ષાઓ પૂરી થઈ ગઈ હતી છતાં હું રખડવા ઉપરી ગઈ નહોતી. પણ એ હિલ્લી જવાનું રદ કરેલું. માએ તો આગ્રહ કરેલો.

'અમી, તારી બહેનપણીઓ સાથે તું મહાબેશ્વર ન ગઈ અને તમે પણ કેમ નથી જતા? તમને લોકોને એમ છે કે તમે બે દ્વારાપાળની જેમ ખે પગે ઊભા રહેશો એટલે મૃત્યુ નહીં આવે?'

'મા, પ્લીઝ!"

'એમાં પ્લીઝ શું' બબડતી મા પડખું ફરી ગઈ હતી. 'હું ન ગયો એમાં તમે ક્યાંની ક્યાં વાત લઈ જાઓ છો, સુશીલા!' કહેતા પણ અંદર ચાલી ગયા.

હું સૂનમૂન ઊભી રહી ગયેલી. આવાં દૂશ્યોની મારે ક્યાં નવાઈ હતી? નાનપણથી જ મા અને પણ વચ્ચે કઢી જાડો, ઉગ્ર ચર્ચા કે સાધારણ મનદૃષ્ટિ સુધ્યાં જોખું નહોતું. તો હરખાઈ ઉહું એવા સ્નેહના દૂશ્યોય ક્યાં જોયા હતાં? ઘરમાં એક અજબ નિર્જવ શાંતિ રહેતી. મા કશું કહેતી એમાં પણ તરત સંમત થઈ જતા અને પણાની 'હા'માં માનો સૂર ભણેલો જ હોય. ગેલગમત કે મસ્તીનો સવાલ જ નહોતો.

સામે જ મા નિશ્ચેતન સૂતી હતી. માથું એક તરફ ઠેણેલું. હાથ નીચે લટકતો. મૃત્યુ સાથે આ મારો પહેલો મોં મેળાપ, પણ સોફામાં ઢગલો થઈ ગયેલા. હું ખૂબ ગભરાઈ ગઈ હતી. રડવાને બદલે હું ચીસો પાડતી બાજુમાં ચારુકાકીને ત્યાં દોડી ગઈ અને ઉપરાઉપર બેલ દ્વારાવતી રહી. તરત બારણું ખૂલ્યું. હું કશું બોલી ન શકી પણ મને છણી ગયેલી જોઈને ચારુકાકી તરત જ આવ્યાં. પછી તો મકાનનાં બીજા લોકોએ આવ્યાં. હું ખૂબામાં ભરાઈ ગઈ. ચારુકાકી મારે માથે હાથ ફેરવી મને હિંમત બંધાવવા લાગ્યાં, 'જુઓ તો ખરા છોકરી આધાતથી ટીંગરાઈ ગઈ છે. રડી પણ શકતી નથી. અમી બેટા, હવે તારે જ બધું સંભાળવાનું છે. અધિનભાઈને તારે ટેકો કરવાનો છે. ચાલ, ટેલિફોનની ડાયરી લઈ લે જોઉં. સગાંવહાલાં બધાંને ફોન કર તો."

મારામાં થોડો જીવ આવ્યો. ફોનની ડાયરી લઈ પણાને પૂછીને ફોન કરવા લાગ્યી. પણ તો એટલા ઢીલા પડી ગયા હતા કે મને કશો જવાબ કે સૂચન આપી શકે એમ નહોતા. મને સૂજ પડી એને સંદેશો આપી દીધો.

કોઈ અનુભવીએ આપે આખી ઘટનાનો દોર ફટાફટ હાથમાં લઈ લીધો હતો. ડૉક્ટરના સર્ટિફિકેટનું શું...કેટલા વાગ્યે સ્મશાનયાત્રા કાઢવાની છે...ફૂલ અને ખાંપણની ઝટ વ્યવસ્થા કરો...પહેલા સાઠી ક્યારે રાખવી તે નક્કી કરો એટલે અખબારમાં મૃત્યુનોંધ આપી દેવાય...

માના મૃતદેહને નીચે ભોયે સુવડાવી ઉપર ચાદર ઓડાડી હતી. માથા પાસે દીવો કર્યો હતો. મૃતદેહની આસપાસ બરફની પાટ મૂકી ઉપર ગૂણિયાં ઢાંકી દીધાં હતાં. કોઈએ રસોડામાં જઈ માટખું ઉંઘું કરી મૂક્યું હતું.

માસીમાસા આવી ગયાં. માસી ખૂબ રડતાં હતાં. થોડાં નજીકનાં બીજાં સગાંઓ આવી ગયાં. થોડીવાર વાતાવરણ ભારજલું રહ્યું. મારી આંખ ભીની થઈ હતી પણ મને ધૂસકે ધૂસકે રડવું આવતું નહોતું. ચારુકાકીએ 'શ્રીકૃષ્ણ શરણભૂ મમ'ની ધૂન ઉપાડી. સૌ સાથે ગાવાં લાગ્યાં. થોડી વારે ધૂન બંધ થઈ.

બસ, હવે આખી રાત આમ જ બેસી રહેવાનું હતું. થોડી વાર ધીમે અવાજે વાતો થતી રહી.'...સુશીલાબેન ભલો જીવ...શાંત અને સહનશીલ. આપરેશન વખતે હું હોસ્પિટલમાં આખી રાત રહેલીને સખત દુખાવો પણ એક અસ્ત્ર ન બોલે...અમે ભુજ ગયા'તા લગ્નમાં. વરઘોડામાં ચાલતાં એમને વીધી કરડ્યો હતો. શું બિચારા ચટપટે પણ એક ચીસ સાંભળી નથી. એમને બદલે અધિનભાઈ કાંઈ રડ્યા'તા...'

વાતનો દોર પૂણીમાંના તારની જેમ લંબાતો જતો આખરે તૂટ્યો. નીરવ રાત્રિમાં હમણાં જ અદીથી ચાલી ગયેલા મૃત્યુનો પદરવ સ્પષ્ટ સંભળાતો હોય એમ ને લાખલખું આવી ગયું. મેં ગોઠણમાં માથું ખોસી દીધું. ચારુકાકી મારી પીડે હાથ પસવારતાં બોલતાં હતાં.

'બેટા છાની રહે જોઉં! મા જાય ઈ તો છાતીસમાણો ધા. ઉપરવાળાને ગમ્યું તે ખરં.'

મારી સુક્કી આંખોમાં બળતરા થતી હતી.

ચારુકાકીએ એમનાં ઘરે ચા મૂકી હતી. માસીએ બધાને ચા પીવા જવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. 'આખી રાત કાઢવાની છે.' વારાફરતી સૌ ચા પીવા ઉદ્ઘાટન. પણ એ ખરસેવો થતો હતો, એમને મેં કોઝી બનાવી પરાણે પાઈ અને હું ચા પીવા ગઈ. ચારુકાકીના પુત્રવધૂ શીલાભાની હજી જગતાં હતાં.

એમની નાનકડી દીકરી મસ્તીએ ચડી હતી. એને ઉઘાડવા ભાબી કંઈ કેટલાં વાનાં કરતાં હતાં. મને થતું હતું, મને માએ આમ રમાડી હશે? હુલાવી હુલાવી હશે? ચાંદાપોળી કરી હશે?

સ્મૃતિના ધૂંઘળા દર્પણમાં એવું એકેય દૃશ્ય મને દેખાતું નહોતું.

હું ઘરે આવી. ચારુકાડી દીવામાં ધી પૂરતાં હતાં. માસીમાસા અને બીજા થોડા લોકો બેઠા હતા. પણાને પરાણે સુવડાવ્યા હતા. બાકીના લોકોને જરા આડેપડાએ થવા માસાએ આગ્રહ કરીને અંદર મોકલ્યા હતા. હું પણ થોડી વાર સૂતી પણ ઉઘ ક્યાંથી આવે? જાત જાતના વિચારોથી માણું એકદમ ભારે થઈ ગયું હતું. જાણે હમણાં તીલટી થશે એવી બેચેની થતી હતી.

હું મોટી થતી ગઈ ત્યારથી મમ્મીને વળગીને સૂતી હોઉં એવું મને સાંભર્યું નહીં. હંમેશા આજે સૂતી હતી એમ જ એકલી સૂતી. અને પણ પણ એકલા.

ચમકીને હું બેઠી થઈ ગઈ. મનમાં ઉડે ઉડે દાટેલો વિચાર અચાનક વાંસના જેમ ફૂટી નીકળી મને સૌંસરવી વીધી નાખતો હતો.

ચોથાપાંચમાં ધોરણમાં હોઈશ. રીપાની બથી પાર્ટીમાં ગઈ હતી. એવો મને એના નવા ઘરમાં ફેરવી હતી. એક મોટો બેડરૂમ બતાવતાં બોલી હતી, 'આ મારા મમ્મી ડેડિનો બેડરૂમ' અને નવાઈ લાગી હતી, એના પણ અને માનો અલગ બેડરૂમ કેમ?

અલગ બેડરૂમનો મતલબ સમજવા જેટલી મોટી થઈ ત્યારે રાત્રે રાત્રે ઘણીવાર જાગી જતી, છાનુંમાનું જોતી મા અને પણ એકમેકના બેડરૂમમાં જાય છે કે કેમ? મારી જાત પર મને શરમ આવતી પણ કુટૂહલ રહ્યા કરતું. પછી તો નરી આંખે ન દેખાય એવું અલગપણું ઘણી વાતોમાં મને દેખાતું. હું મારી અને મમ્મી પર પણ એવા ખૂબ ગુસ્સો આવતો. કોઈ વાર મમ્મીને ખૂબ હલબલાવીને પૂછવાની ગાંડીતૂર ઈચ્છા થઈ આવતી. મા તું આવી કેમ છે? તારી બધી ઇન્દ્રિયો, હૈયું પણ મૂક અને બધિર કેમ છે? પણ હું એ પણ જાણતી હતી કે આ આખો વ્યાયામ વ્યર્થ હતો. મા જેવી હતી એમ જ રહેવાની હતી.

હું બહારના ઓરડામાં અને ચારુકાડીને પરાણે આરામ કરવા મોકલ્યાં. હું મારીની પાસે બેસી ગઈ. એમણે સ્નેહથી મને પડ્યામાં લીધી. મારીને ત્યાં હું કોઈ વાર રહેવા જતી. મને ત્યાં ગમતું, બને હસમુખાં અને ઉષાપૂર્ણ. એક દિવસ મારીએ જૂના ફોટાઓનું આલબમ કાઢ્યું હતું. નાનાં ભાઈબહેનોની તોઝાનમસ્તીના કેટલાય ફોટાઓ હતા. માસીએ કહ્યું હતું, 'બધાં ભાંડરંડામાં સુશીલાબેન વધુ મસ્તીઓર, ગિલ્લીંડામાં એને કોઈ ન પહોંચે. એવી આબેહૂબ નકલ કરીને હસાવે. હું આશ્રયથી ફોટામાંની એ મસ્તીઓર છોકરીને જોઈ રહી. આ મા હતી? મારી મા? મા પાસે તો એના બાળપણના એકે ફોટો ન હતા. મેં કહેલું

'જાઓ માર્સી. મા અને વળી મસ્તીઓર? મેં તો મને બિલાબિલ હસતાં કટી જોઈ નથી..'

"એ તો ભાઈબહેનોનો ઘરનો ભાર એના પર જલદી આવી ગયો ને એટલે એવું લાગે. અમારાં બા સંઘિવાથી પથારીમાં જ રહેતાં."

હું દલીલ કરતી, "પણ એથી કંઈ માણસ લાગણી વગરનું થઈ જાય? તમને ખબર છે, કોલેજના નાટકમાં એક રોલ માટે મારે ઘરચોણું પહેરવાનું હતું, ઉત્સાહમાં મને પૂછ્યા વગર એનો કબાટ ખોલ્યો. માએ જોયું. કેટલું ચિંતાઈ પછી મને મનાવી કે એનું ઘરચોણું બગરી જશે. કીમતી છે. નાટકમાં ન પહેરાય. એને પણ એ મને ડ્રેસવાળાને ત્યાંથી ભાાદેથી લાગી આપ્યું હતું."

માસીને તરત શો જવાબ આપવો તે સૂઝ્યો નહીં. "એમ પણ હોય બેટા. મોટી બહેન બીમાર રહેતાં હતાં એટલે આજો સ્વભાવ થઈ

ગયો હોય... એટલે પછી... દિલના કેટલાં ભોળાં અને પ્રેમાળ!"

પ્રેમાળ શબ્દ સાંભળી મારીના મોં પર જ મારે ખડખડાટ હસી પડવું હતું. હું માંડ ચૂપ રહી હતી. મારીને મા પર બહુ ભાવ હતો એની મને ખબર હતી.

મારીની હુંફમાં હું આંખો બંધ કરીને બેઠી હતી. આંખ ખૂલી જતી અને સરેફ ચાદરવાળો માનો દેહ દેખાતો અને મનમાં થતું કે મૃત્યુ વખતે એ વાંદ્રિતના આવા મનહુંખના મસંગો યાદ ન કરાય તો શું કરું? વીણીચૂણીને થોડી બાદ કરતાં મારી પાસે સુખદ મધુર સ્મૃતિઓનો ભંડાર તો નહોતો. તેમાંય આ તો મા. પણ કદાચ એટલે જ મનમાં જૂની વાતોનું ફીંડલું ઉખેળતું હતું. હું મારીના ખબે માણું મૂકી સૂર્ય ગઈ હોઈશ. ચારુકાડીનો મોટો અવાજ સાંભળ્યો. હું જબકી ગઈ.

'હવે સગાંવહાલાં આવવા માંડશે. અમી બેટા કાળજું કઠણ કરીને ઉઠ જોઉં. એમના કબાટમાં ઉપલા ખાનામાં જો. એમણે પોતાના લાથે નવાં કપડાનું પોટલું બાંધીને મૂક્યું છે. લાવ જોઉં. મને કહી રાય્યું હતું.'

તો માને ખબર હતી કે એ વિદ્યાય લઈ રહી છે? પણ એવો અણસાર સુધ્યાં એવો આવવા દીધો નહોતો. અમારી માયાનું બંધન હશે જ નહીંને!

લોકો આવવા માંડ્યાં હતાં. વ્યવહારકુશળ લોકો તૈયારીમાં લાગી ગયા હતા. માના મૃતદેહલાગા ઓરડામાંથી બધાને બહાર જવાનું કહ્યું. હું ધૂજતી હતી. છિમત નહોતી ચાલતી. મારી અને બીજાં એકબે બહેનોની મદદથી બરફનું પાણી ઉલેચ્યું. માનાં કપડાં માંડ કાઢ્યાં. જ્લાઉઝ કાપી નાંખ્યું. ભીના ટુવાલથી મૃતદેહને મેં સ્પન્જ કર્યું. મારીએ નવાં કપડાં પહેરાવ્યાં. કપાળે કંકની પીયળ કરી. બહાર ચાલીમાં નનામી તૈયાર થતી હતી. પણ અંદરના

ઓરડામાં ગુંચણું વળી એવા હતબુદ્ધિ બેઠા હતા કે મારું મન ત્યાં ઢોડી જતું હતું. પણ મારે ચીધેલાં ઘણાં કામ કરવાનાં હતાં. કોઈએ ટેઇપર્રોકૉર્ડ પર ગીતાની ડેસેટ મૂકી હતી. અંદર આવી કોઈ નવી શાલ આપી ગયું. ચારુકારીએ બાજુ પર મૂકી દીધી.

'શાલ શું કામ ઓફાડવાની? સુશીલાબહેન તો સુવાસણ હતાં. અમી બેટા, એમનું લાલ ઘરચોળું, બાંધણી કરી હશે જો તો.'

મને ન ખબર હોય?

'માનું લગ્નનું ઘરચોળું અકબંધ છે.'

'ખરેખર! મેં તો કોઈ દિવસ પહેરેલું જોયું જ નથી. એક તો અસ્સલનું રેશમ. પાછી એમની સાચવણ. સરસ જ હશે. લઈ આવ તો.'

હું માના ઓરડામાં ગઈ અને આજ સુધી મારે મન રહણના ભંડાર જેવો કબાટ ખોલ્યો. ઓહ! જાત જાતની વસ્તુઓથી ભરયક અને કેટલો વ્યસ્થિત ગોઠવેલો! હંમેશા દૂરથી અલપુલપ જોયેલો. હુંગર પર લટકતી સાડીઓ, થપ્પી કરેલાં બ્લાઉઝ, પદ્ધુર્યોમ્સ, પર્સ, ચાંદીની નાની નાની કેટલીય નકશીકામની ચીઓ. હું શાળામાં હતી ત્યારે એ બધું જોવાનું-વીખવાનું કેટલું મન થતું! ચાવી કબાટમાં ભરાનું કે મા આવી પહોંચે. 'તારે શું જોઈએ છે, મને કહે. તું ફેંદી નાખીશ.' મને ખરાબ એ વાતનું લાગતું કે શું માની ચીજ પર મારો કોઈ ઓધિકરન નહોતો?

હું નીચે બેસી ગઈ. નીચેના ખાનામાં ભારે સાડીઓ સંકેદ મલમલના કપડામાં વીટાળીને મૂકી હતી. તેનીયે નીચે એક સાડી અલગ કપડામાં વીટાળીને મૂકેલી. એમાં જ ઘરચોળું હતું. મેં બહાર કાઢી કપડાની ઘડ ખોલી; અચારે મા હોત તો ઢોડતી આવીને ઝૂંટવી લેત. ન આપવા માટે જાત જાતના બહાનાં બનાવત. મનમાં કડવાશનું એક ટીપું રેલાઈ ગયું. અત્યારે મા નિર્જવ સૂતી છે. શો અર્થ હતો આ બધું સાચવી રાખવાનો? શાં હીરામોતી ટાંગ્યા હશે આ ઘરચોળામાં કે મને હોશથી પહેરવા ન દીવું? અને જો કેવા પ્રસંગે એને કામ આવ્યું. મા હસીને મને મનાવવા મથી હતી, અરે મારી દીકરીને લગ્નમાં એટલું સરસ ઘરચોળું પહેરાવીશ કે રાણી જેવી લાગશે! હું સમજ ગઈ હતી. આ બધું ઉપરથિલું છે.

કપડાની ઘડ ખોલી ઘરચોળું કાઢ્યું અને હું ચકિત બની જોતી જ રહી ગયેલી. લાલચહુક કંકુવરણું પોત, હાથનો બંધેજ, સોનાના સાચા તારથી મોરી કિનાર અને પાલવમાં વેલબુઝા ગુંધેલાં. વચ્ચે સોનેરી બાદલા છાંટેલા. મેં હળવા હાથે ખોલ્યું. ઘડી અકબંધ રહે એ માટે અંદર કાગળ મૂકેલો. ઓહ! એ દિવસે માએ પહેરવા આવ્યું હોત તો? સૌ આભા બની જોઈ રહ્યા હોત. હવે તો પહેરવા મળવાનું ન હતું. મારું મન કાબૂમાં ન રહ્યું. ઘડ ખોલી નાંખી. મેં જરીબરેલો પાલવ ખખે નાંખી માથે ઓઢ્યું. હું મારા પર મુજદ બની મને કાચમાં જોઈ રહી.

બહારથી બૂમ પડી, 'અમી!'

મેં ચમકીને ઘરચોળું ઉતારી નાંખ્યું. વાંકી વળીને હાથમાં લેવા જાઉ તો એમાંથી સરી પડેલા એક ઘડી કરેલા નાના કાગળ પર પડી. મેં હાથમાં લીધો. પીળો પડી ગયેલો જૂનો કાગળ. કોઈ બિલ કે એવું કશુંક સાચવીને રાખ્યું હશે. મેં કાગળની ઘડી ખોલી અને ઉતાવળે નજર ફેરવી અને મારા પગ મૂળિયાં બની જમીનમાં ઊતરી ગયા હોય તેમ હું સ્તર્ય બની જડાઈ ગઈ.

વહાલી સુધી,

આપણે છુંછા પડવાનું જ છે એવું નિયતિનું નિર્માણ લાગે છે.

તારા માતાપિતા આપણાં લગ્ન માટે ન જ માચ્યાં અને ઘર છોડી

દેવા જેવી તારી સ્થિતિ નહોતી. નાનાં ભાઈભાંતું બીમાર હતાં.

હવે તું પરણીને બીજાની થઈ રહી છે ત્યારે તારા સુખી સંસાર

માટે તને આશીર્વાદ. તારાથી એક વર્ષ મોટો છું ને! મારા

મનમાં કોઈ કડવાશ નથી. તને એક ઘરચોળું ખૂબ ગમી

ગયેલું. યાદ છે ને! આપણાં લગ્ન પર પહેરવાની તને ખૂબ ઈચ્છા

હતી. તને અંતિમ બેટ મોકલાવું છું. તારાં લગ્નમાં એ જ પહેરજે.

હવે આપણે ક્યારેય નહીં મળીએ, એકમેકની ખબર પણ નહીં રાખીએ.

મને વિદાય આપ.

તને ખૂબ ચાહતો

અભરો ઉકલતા ન હોય એમ હું ફરી ફરી કાગળને જોતી રહી. પછી અચાનક બધું સ્પષ્ટ થઈ ગયું. માનો ઉદાસ, ભાવહીન ચહેરો નજર સામે આવી ગયો. કેટલાં વર્ષો સુધી મા દૂઝતાં જખમ સાથે જીવી? એ સંજોગો સાથે સમાધાન ન કરી શકી. એને થયેલો અન્યાય, અને એણે મને અને પણાને કરેલો અન્યાય... સંબંધોનાં માપતોલમાં કયાં કાટલાં ખોટાં હતાં? કયાં સાચાં હતા?

હવે બધાનો અંત આવી ગયો હતો.

હવે ન પીડા, ન જીવન. મેં કાગળના ટુકડા કરી મૂઢીમાં દબાવી દીધા. ઘરચોળું લઈ બહાર આવી, અને માના મૃતદેહને ઓફાડી દીધું. હું એકીટસે જોઈ રહી. મા ખૂબ જ સુંદર લાગતી હતી. પણ્ણાએ પ્રદક્ષિણા ફરી, હાર પહેરાવ્યો અને માના પગે માણું મૂકી રી પડ્યા.

મેં માના મૃતદેહ પર ફૂલો પાથરી દીધાં, સાથે કાગળના ટુકડા મૂકી દીધા. જીવનભર જે વસ્તુ ગોપિત રાખી હતી, આજે તેની અંતિમયાત્રામાં એની જ સાથે ભલે ભસ્મીભૂત થઈ જાય.

'શ્રીરામ' બોલતાં નનાભી ઉચ્ચકાઈ અને હું ધૂસકે ધૂસકે રડી પડી.

હાફ્ફુસ

જ્યંતિ દલાલ

('જ્યંતિ દલાલની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ' માંથી સાભાર)

કરે ત્યારે હેલપાટી. આના બે આના માટે માથે દોઢ બે મણનો બોજ ઉપાડે અને અત્યારે હાફ્ફુસનો કરંદિયો ઉપાડવાની ના પાડે?

કાફ્ફ માર્કેટમાં હાફ્ફુસનો કરંદિયો ખરીદી મેં એ ઉપડાવવા આજુબાજુ નજર નાંખી. સાધારણ રીતે તો તમે માર્કેટમાં દાખલ થાઓ ત્યાંથી જ ઘણી જોડ આંખ તમને માપતી હોય. તમે ડાન, અરદી-ડાનવાળા, કે કરંદિયાવાળા કે પછી ખાલી ભાવ પૂછનારા છો એવા પ્રશ્ન તાતી નજરમાં હોય જ. અને કશા અલોકિક એવા જ્ઞાનથી, ન કળી શકાય તેવી સૂજથી એ તમને માપે; અને એમના તોલ-કાટવે તમે પાર ઊતર્યા તો પછી તમે નજર બહાર ન નીકળી જાઓ એ રીતે એ આંખોધારી તમારી પાસે છતાં દૂર રહ્યા કરે. એમની કસોટીએ પાર ન ઊતર્યા તો તો આંતું મોં ફેરવી પંદરપુરવાળા વિઠોબાળનું નામ હેતા એ કાં તો ચૂનામાં તમાકુ મેળવવાની લલિત કળામાં જીવને પરોવે કે પછી અડધી ઓલાવી નાંખેલી બીડી પર બીજી કંડીનું ઉપાદાન કરે!

પણ આજે મેં જોયું તો હેલપાટીવાળા કોઈ નજરે ન ચૂક્યા. આજુબાજુ ઝાંખતાં મેં એક સુદૃઢ અને સરાકૃત લાગે એવા જુવાનને જોયો. કેસરી પાંખી બાંધી હતી. પહેરણ પર જવાહર બંડી પણ હતી. કાનમાં વાળી જેવું પણ લાગતું હતું. મેં ઘાંટો પાડ્યો: "હેલપાટી..."

ત્યાં તો કેરીવાળો જ બોલ્યો: "હરિ આહે!" અને પછી અને લાગ્યું કે મારી સાથે ગુજરાતીમાં બોલવું જોઈએ એટલે બોલ્યો: "હરિ હાફ્ફુસનો કરંદિયો નથી ઉપાડતો."

મનમાં નવાઈ લાગી. સાથે ચાટી પણ ગઈ. હેલપાટી કરે અને હાફ્ફુસનો કરંદિયો ઉપાડે નહીં!

ફરીથી મેં ઘાંટો પાડ્યો: "હેલપાટી...!"

ધીરે પગલે એ મારી પાસે આવ્યો. ન જાણે શેનો ય ભાર અને દબાવતો, દમતો ન હોય એમ અને ચહેરે ગંભીરતા હતી. પાસે આવ્યો અને હાફ્ફુસનો કરંદિયો જોઈ ના પાડતો બોલ્યો: "માફ કરજો, હું હાફ્ફુસને અડતો નથી."

જાણકાર દુકાનદારે અને બીજા કોઈને બોલાવી લાવવા સૂચયું અને તોડું ધુષાવતો, દેખીતી રીતે મારી મુશ્કેલીનો અંત લાવવા એ કોકને બોલાવવા ઉપદ્યો અને મને નવાઈ લાગતી હતી, સાથે રોષ પણ થયો હતો. જેણે જે કામ કરવાનું સ્વીકાર્યું હોય તે એ કામ ન કરે તો સૃષ્ટિનો કમ ચાલે કેમ?

હું અને જતો જોઈ રહ્યો હતો ત્યાં દુકાનદાર બોલ્યો: 'હરિ હાફ્ફુસને અડતો નથી.'

"પણ શા વસ્તે અડતો નથી? કાંઈ સાપબાપ છે? ગંદી છે? શું છે?"

"એ તો રામ જાણે."

હું બીજો સવાલ પૂછું ત્યાં તો હરિ બીજા કોક હેલપાટીવાળાને બોલાવી લાવ્યો અને એની વતી એ જ મારીસાથે નક્કી કરવા લાગ્યો. રકજક કરવાનો કે કસવાળો સવાલ જ ન હતો. એટલે સરનામું કહ્યું અને એણે કહી એ મજૂરી મેં કબૂલ કરી. હરિએ પેલાને માથે કરંદિયો ઉપડાવ્યો. એટલે પેલો તો ઓલિમ્પિક હરીફાઈમાં ઊતર્યો હોય તેમ દોડવા લાગ્યો. બીજી વિચિત્રતા બેણું મને તો લૂંટાયા જેવું પણ લાગ્યું.

"એ ભાઈ, એમ દોડ નહીં."

"ગભરાતા નહીં શેઠ, તમારે ધેર જ કેરી પહોંચાડશો." હરિ મને અચાસન દેતો બોલ્યો.

"પણ મારી સાથે ચાલે ને, આગળ દોડે છે શું કરવા? ભાગી જવું છે?" મારાથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું.

"વિશ્વાસ નથી આવતો, ખરં? લ્યો, હું તમારી સાથે આવું."

"પણ મારે તને શું કરવો? મારે તો હાકૂસનો કરંદિયો..."

ધૂઘવાટમાં મારાથી ચોળયું બોલાતું પણ ન હતું. મનમાં વેગપૂર્વક વિચારો ચાલતા હતા. છતી આંખે લુંટાયા, ધૂતાયાની લાગણી થતી હતી. અને આ વળી મને શું બુધ્ય જ સમજતો હશે? પોતે કારીગર, હાકૂસને હાથ અડાતો નથી અને બીજાની મારકતે કરંદિયો ઉપડાવે છે? મને ગુસ્સો આવતો હતો.

જરા ઉતાવળ અને આકરા કહેવાય એવા અવાજે હું બરાડી ઊદ્ધ્યો. "મારે તારું શું કામ છે? મારો કરંદિયો લઈ આવ." કાફ્ક માર્કેટને દરવાજે ધાંટો પાડતો હું પેલા મારા હાકૂસના કરંદિયાને ભીડમાં અલોપ થતો જોઈ રહ્યો. અને પેલી બે માળની બસ પાછળ છુપાઈ ગયો ત્યારે તો મને એમ જ થયું કે કરંદિયો ગયો. પણ બસ બાજુએ ગઈ અને પાછો પેલો કરંદિયો દેખાયો ત્યારે કાંક જીવ ડેઢો બેઠો.

"ખરં છે, શેઠ, એક વાર વિશ્વાસ હટી જાય છે, પછી પાછો આવવો મુશ્કેલ બની જાય છે."

શું જોઈને આ બોલતો હશે? મનમાં આવા વિચારો આવતા હતા. જીબ કશું અસ્કુટ બોલ્યા કરતી હતી. હોઠ ફફડતા હતા અને આંખો પેલા સંતાકૂકી રમતા કરંદિયાને જોઈ રહી હતી.

મનનાં નવો વિચાર આવ્યો. શેઠે હાકૂસનો કરંદિયો મંગાવ્યો. મને ખાતરી હતી કે આ કરંદિયો કોકની દાઢ ગળી કરવા જવાનો. અમારા શેઠનો એ નિયમ હતો. અને એ પણ શું કરે? મિલમાંથી ઓર્ડર કાંઈ એમને એમ મળે છે? એ તો રાખપત રખાપત જેવું.

પેલો કરંદિયો જ ને? પાછો બસ આવી.

હરિ સાથે જ ચાલતો હતો. મારા મનના ઉકળાટને જાણે સમજતો હોય અને પોતાની ધીરી છતાં ય મક્કમ ચાલથી આશાસન દેતો હોય એમ એ મારી સાથે જ ડગ માંડતો હતો. અને મારાથી બધું થાય છે, પણ ઉતાવળે ચલાતું નથી. પણ મુંબઈ આવ્યે આ સત્તાવીશ અડાવીસ વર્ષ થયાં પણ ત્યારનું થયું છે એવું કે આપણા રામથી ઉતાવળે ચલાય જ નહીં.

મન બાળીને શું કરવાનું? થવા દો ત્યારે. કાંક થાશો તો આપણો આ હરિભાઈને આગળ ધરી દઈશું. શેઠને તો જવાબ દઈશું. ઓછો આપણો આખો કરંદિયો ઓહિયાં કર્યો છે? હા, વેર પહોંચ્યો હોતો વળી બાબો, બચલી ને બચલીની બા એક એક નંગ સાંલ જોઈને રતાણિરિનું ચાખત. આમે બધું ઘરમ ખાતે જ હતું ને!

મનને સમજાયું એવું કોણ જાણે કેમ, પણ ચાલમાં અને ચહેરે વરતાયું. હરિભાઈ પણ મલક્યા.

"કેમ, શેઠ, એકદમ વિશ્વાસ બેઠો?"

વિશ્વાસ તો બેસીને દરિયાને તળિયે ચંપાયો હતો, પણ એ વાત કર્યે શું થાય? ધોતિયું જાલીને દોડ્યે પણ શું થાય? આપણા રામને મુંબઈની જિંદગીએ આટલું તો શીખયું છે. આખી જિંદગી એક જુગાર છે, તકદીરનો ખેલ છે. ગાડીનો નંબર એકો નીકળ્યો કે બેકો નીકળ્યો એમાં ગાડી પણ શું કરે અને નંબર લગાડનાર પણ શું કરે? અરે, નજર સામે જોયું ન હતું કે હાથમાં આવેલું પણ ભોગવાતું નથી? ત્યારે આ તો મૂળમાં શેઠનો કરંદિયો, એ પણ હાથ લીસો કરવાનો. એમાં આપણો ચિંતા કરી તો ય શું અને ન કરી તો ય શું?

ન જાણે કેમ, પણ હરિને મલક્યો જોઈને મારાથી પણ મલકી પડાયું. અને ત્યાં જ કરંદિયા આડે સંતાઈ ગયેલો પેલો સવાલ જીબે આવ્યો.:

"પણ ભાઈ, તમે કમાલ છે હો! આમ તો કાંઈ મિલ ચલાવતા લાગતા નથી અને પછી હાકૂસને હાથ ન લગાડવો! અજબ વાત છે!"

હરિનું સ્વિસ્ત કર્યાંય જતું રહ્યું. મને પણ એના કશ મર્મ પર ધા કર્યાનું દુઃખ થયું.

"તમને કશી ચોટ લાગી લાગે છે. હોય, બને છે એવું જિંદગીમાં. કશી વસ્તુ કોક વાર આપણાં બધ્યાં દુઃખનું નિમિત્ત બને છે." જિંદગીના અનુભવ પરથી મીઠાં, કોઈને અને મને પણ કડવાં ન લાગે તેવાં બોધવચન તારવવાની મને વંધા અંગે ફાવટ હતી. આદતના જોરે હું બોલી તો ગયો, પણ મન તો સાથે જ કૂદકા મારતું હતું. શું થયું હશે તે આ ભાઈ હાકૂસને વળી અડતા જ નહીં હોય? અને પાછું મલકી જવાયું: જાણે હાકૂસ જ એમની સામે આવીને કહેતી નહીં હોય કે ના, ના, તમારા સમ છે. મને એડો તો ખરા....

હરી ચૂપ હતો. ગંભીર હતો. મન જ્યારે દુઃખને વાગોળતું હોય છે ત્યારે ચહેરે કશી અકથ્ય વેદના...નકશી ચીતરી જાય છે, તેવી નકશી ભર્યા જુવાન ત હુરસ્ત ચહેરે લાગતી હતી.

મન તો જાતને ખોતારતું હતું. પણ પેલો છઘન તસુનો ડગલો અને માથે મૂકેલી ચાંચાળી વહાણ છાપ ટોપી એને વારતાં હતાં અને કહેતાં હતાં: ક્યાં જવાનો છે કદ્યા વિના? નાહકનો ગરજાઉ શું કામ દેખાય છે?

અને એમની શિખામણ ખોટી હતી એમ કેમ કરીને કહું? પેલો તો કરંદિયો લઈને બરોબર મારી ઓરડીએ પહોંચ્યો હતો અને હું હરિ સાથે પહોંચ્યો ત્યારે તો બચલી અને બાબો, ક્યારે હું આવું અને એક એકની રજા આપું એની ઈતજારીમાં ઓરડા વચ્ચે મૂકેલા કરંદિયા પાસે ઊભાં હતાં. અત્યાર લગી ન વરતાયેલી રત્નાગિરિની હાકૂસની સોઢ આ નાનકડા ઘોલકામાં વરતાવા લાગી.

"સંભાળી લ્યો, શેઠ"

જીવ ટાકો તરબોળ બન્યો હતો, શંકા અને વહેમ તથા એવી પરિસ્થિતિમાં શા જવાબ દેવા એની મથામણ, બધાંનો કુદરતી અને મધુરો અંત આવ્યો હતો ત્યાં જાણો આ બધાંનું પુનરાવર્તન કરાવવાનો ઈરાદો ન હોય એમ પેલા દેલપાટીવાળાએ હરિને પૂછ્યું:

"કાય હરિભાઉ, તુમી કશાલા આલે?"

અરે ભાઈ મૂકને કશાલા અને મશાલા.

હરિ મલકાયો: 'શેઠલા વિશ્વાસ યેત નાણી.'

મને લાગ્યું કે મારે હવે બોલવું જોઈએ. એટલે મેં ઉમેર્યું: "ભાઈ, એ તો દુનિયા એવી છે. કોનો વિશ્વાસ રાખવો અને કોનો ન રાખવો?" અને પાછો પેલો વહેવારિયો મારા મનમાં સળવાયો. આ બધાનો વિશ્વાસ રાખીને ધુતાવું એનાં કરતાં એકનોય વિશ્વાસ ન રાખીને કોકને પોતે વિશ્વાસ રાખવાજોગ છે એવું સાબિત કરવાની તક કેમ ન આપવી?

મારાથી હસી પડાયું. પેલો સમજને કે સમજ્યા વિના હસ્યો. હરિએ બિન્દતા ભર્યું મરકલું કર્યું.

"પણ હરિભાઈ, આ આપણને ન સમજાયું, આ બિચારી કેરીએ તમારું શું બગાડ્યું?"

બિન્દ અવાજે હરિ બોલ્યો: "એઝો તો કશું નથી બગાડ્યું, પણ હું એને અડવાને લાયક નથી."

આ જુવાન મનમાં કશી ભારે વાત ભંડારી રહ્યો લાગે છે. એના મનનો બોજ ઓછો કરવો જોઈએ. બીજું તો આપણે કોઈને માટે શું કરવાના હતા?

"બાપુજી..." બચલી બોલી. મારી નજર સાથે જેવી એની નજર મળી તેવી જ એઝો મારી નજર કરંદિયા પર ટીંગાડી. સાવ સીધી વાત હતી, પણ એમાં હું મોકું કેમ કરતો હતો? બચલીની વાત કાંઈ કાઢી નાંખી દીધા જેવી ન હતી.

કરંદિયો ખોલી મેં બાબાને અને બચલીને એક એક કેરી આપી. હરિ તો એમ જ બેઠો હતો. કોણ જાણો કેમ, પણ એને હું સહુની વાત સાંભળ્યું એવો લાગ્યો હોઈશ. અને વાતમાં કાંક બેદ તો હતો જ. તો લાવો, સાંભળીએ.

હરિને બોલતો કરવા મેં પાછી એની એ જ વાત કહેવા માંડી. એના અવાજમાં ન જાણો કેમ, પણ આપણે ગળે ઊતરે એવી ઢીલાશ આવી.

"કેમ કરી હું હાકૂસને હાથ અડાયું?" એઝો વાત શરૂ કરી.

પણ હજુ હું એના આ મિજાજ સાથે સમરસ થયો ન હતો, એટલે બોલી ઊદ્ઘયો:

"એમાં કયાં વળી કોઈ શીખવવા આવવાનું હતું. હાથેથી ઉપારીને માથે મૂક્યો એટલે પત્યું."

"તમે એમ કહો, કોઈ પણ એમ કહે, પણ એ તો જે એને હાકૂસ માનતા હોય તેમને માટે."

ઓતારીની! આ તો વળી જુદી જ વાત લાગે છે!

"તે હાકૂસ નહીં તો બીજું શું? હીરા, માણેક, મોતી?"

બોલતાં તો હું બોલી ગયો, પણ એની તો પાંપણો ભીજાવા લાગી. આ કુમળા જીવને મેં ક્યાંક કારમો ઘા માર્યો?

"હીરા, માણેક, મોતીથી પણ વિશેષ. જેની કિંમત જ ન થઈ શકે તેવી દોષાલી ઈશ્વરની બાસિસ."

એ બોલતો હતો અને સાથે જ ધત્તનૂર્વક આંખમાં ઊભરાતાં આંસુને ખાળતો હતો. એને આધ્યાત્મન પણ કઈ રીતે આપવું એ જ મને સમજાતું ન હતું. વાતમાં રસ જરૂર પડતો હતો. હુંય સામાન્ય બે હાથ, બે પગ, એક મન, એક જીબ, બે આંખો અને બે કાનવાળો માનવી છું. એટલે પરદુઃખની વાત મનને ઊડે ઊડે ક્યાંક ભારે સંતોષ આપી જાય છે. આને તમે તમારી રીતે ન સમજતા. સહાનુભૂતિ મારામાં જરાય ઓછી ન સમજતા.

અને બોલતો રાખવાની હવે તો મને ન કળાય એવી ઈચ્છા થતી હતી. અને અને બોલતો રાખવા મેં ચા મંગાવી. અનેય એની વાત કહીને ભાર હળવો કરવો હતો.

વાત નાની હતી. આ હરિ નાનો હતો ત્યારે આગામાન મહેલમાંથી છૂટીને આવેલા મહાત્મા ગાંધીજી મુંબઈમાં દરિયાકિનારે પ્રાર્થના કરતા હતા અને પ્રાર્થના પૂરી થાય પછી નાનાં બાળકોમાં હાફ્સસની કેરી વહેંચતા.

આજે તો ગાંધીજીના હાથમાંથી કેરી લેવી જ છે એટલું દિલ સાથે નકી કરીને નાહીં ઘોર સ્વચ્છ થઈને બાળક હરિ પ્રાર્થનામાં ગયો હતો.

"હું તો બાપુજીની બેઠક પાસે જ ક્યારનોય આસન જમાવી બેસી ગયો હતો. એક બે જરા સારાં કપડાં પહેરેલાં બહેનોએ મને ઉઠાટીને ત્યાં પોતાનાં રૂપાણાં દેખાતાં બાળકોને બેસાડવાનું કર્યું પણ કહું, પણ હું તો ત્યાં જ બેસી રહ્યો. ગાંધીજી આવ્યા. કશા શ્વોક બોલાયા. પ્રાર્થના થઈ. બધાં આંખો મ ચીને બેઠાં હતાં. પણ હું ક્યારનો જોઈ રહ્યો હતો કે હજુ હાફ્સસનો કરંદિયો આવ્યો કેમ નહીં. પ્રાર્થના પતી ગઈ. ગાંધીજીએ રાબેતા મુજબની શિખામણ આપી અને પછી કરંદિયા આવવા લાયા. અને મને મનમાં ઘરપત થઈ. જ્યાં કેરી વહેંચવાનું શરૂ થયું ત્યાં હું પહેલો બાપુ પાસે જઈ પહોંચ્યો."

હરિ બોલતાં જરા થંભ્યો. એની આંખમાં આંસુ સુકાયાં હતાં. અવાજમાં પણ જે ઢીલાશ હતી તેને સ્થાને ઉત્કટતાની તીણાશ આવી હતી.

"બાપુ મને જોઈ રહ્યા. જરા મલક્યા. હાથમાં કેરી પકડતાં અને મને આપતાં બોલ્યા: 'અચ્છા, તો આજ તુમારા નંબર આ ગયા?' કેરી બાજુએ મૂકી, હું એમને પગે પડી પદ્ધયો. ખબે હાથ મૂકી એમણે મને ઉદ્ઘર્યો. આજુબાજુવાળાની આંખમાં મને એ સમે ન સમજાય એવો કશો ભાવ હતો. પણ મને એની ક્રાંતિયાની આપેલી હાફ્સસ મળી હતી અને એ જ મારે મન મોટામાં મોટું કામ હતું. રાજ્યાટને હું જાણતો, સમજતો ન હતો, પણ ગાંધીજીએ આપેલી હાફ્સનું તો મારે મન ભારે મોટું એવું ગૌરવ હતું. હાથનો અને ડાઢો ન પડી જાય માટે ટોપીમાં લપેટીને હું દોડ્યો. આઈને એ બતાવવું હતું હું લાય્યો હતો તે."

વાત કહેતા પણ એ આ ગૌરવની ક્ષણોને ફરી જીવી રહ્યો હતો. આંખમાં કશી અજબ ચમક હતી. શરીરમાં કશી અનેરી ખુમારી હતી.

"મા ખૂબ ખૂબ રાજી થઈ. ગાંધીજીએ આપેલી હાફ્સ! પાડોશી ભેળા થયા. મારી સાથવાળાં છોકરાં ભેળાં થયાં. બધાને મન મેં કશું ભારે કામ કર્યું હોય એવું લાગતું હતું. અને મને પણ મનમાં મારી પોતાની જાતની નવી કિંમત વસતી જતી હતી."

એ અટક્યો. વાત રસિક જરૂર હતી. બીજું કશું નહીં તો ય કોક અન્યના ઉત્સાહની-આનંદની વાતથી પણ મનને આનંદ થાય છે. વાતમાં હું કારો પુરાવતાં મેં પૂછ્યું:

"તો પછી હાફ્સ ખાદીને?"

પણ ઉત્સાહભેર વાત કહેતા હરિને આ સવાલ સાંભળતાં શું થયું? આવો ફિક્કો, તેજ વગરનો એ કેમ થઈ ગયો?

"તમે એ જ પૂછ્યું? અરે ભગવાન, એ કેરી ન ખવાય એવું તમારા દિલમાં ઊગતું જ કેમ નથી? બાપુએ દીધેલી, એ તે એમ ઓહિયાં કરી જવાની?"

આ છોકરો તો પાગલ છે. હાફ્સ ભલેને મહાત્મા ગાંધીએ આપી હોય, પણ આખરે તો ખાવા માટે જ ને?

"તો શું એના ઉપર તે વળી મંદિર મિનારા ચણવાના હોતા હશે?" મેં મારી રીતે હસતાં કહું. કોણ જાણે કેમ, પણ એને માહું લાગશે એની ચિંતા સરખી પણ એનું છેલ્ણું વાક્ય સાંભળ્યા પછી મારા મનમાં ન હતી.

"તમે લોક કેમ આમ બોલો છો? મા પણ આમ જ બોલતી હતી. કહે: 'હરિ, ચાર દિવસ તો તેં આ કેરીને મૂકી રાખી. હવે એને ખાઈ જા. કેરીની જાત તે બગડી જાય.' હું એને કેટલું સમજાવું કે કેરી હતી ખરી, પણ મહાત્માજીએ આપેલી; એ તે ખવાય?"

"પણ મારા ગાંડા ભાઈ, તું ન ખાય તો જીવાત એને ખાઈ જાય!" હું બોલ્યો.

"લાગે જ નહીં. મહાત્માજીએ જેને હાથ લગાડ્યો હોય તેમાં જીવાત પડે જ નહીં."

કોઈ અજબ આત્મવિશ્વાસથી આ જુવાન બોલતો હતો. હું તો મહાત્માજીનું નામ દેતાં એની આંખોમાં આવતી ચમકને જ જોઈ રહ્યો. મને થયું: કોકને જો જવનમાં વસતી અપાર શ્રદ્ધાળી જાણ પણ ન હોય તો આને પાગલ જ માને.

"હું માને કહેતો એને પહેલાં એ હસતી. પાંચ, છ, સાત, આઠ દિવસ એ હસ્તી. એની પૂજાના થાનક પાસે જ મેં કેરી મૂકી હતી. કેવી સૂરજમુખી અને કેસુડાને સાથે ઘોયાં હોય એવા રંગની કેરી હતી! દિવસભર તો હું એને નજર બહાર જવા દેતો ન હતો અને રાતે પણ એની સામે જ સૂતો. એક બે આછી કરચલી રીતા પાસેથી લંબાતી પેલી ગુલાબી છાંટમાંથી પસાર થતી નીચે લગી પહોંચી હતી. ઓરડામાં ઓમ તો ખરી ખરી એની મહેક હતી."

આંખ પર પોપચાં ઢાળી, નસકોરાં કુંગરાવીને જાણો મહાત્માજીએ આપલી હાકૂસની સોઢ બેંચતો હતો. આમ પેલો નામચીન કરંડિયો તો કમરા વચ્ચે પડ્યો જ હતો! માણસ જેવો માણસ અક્કલવાળો, પણ કેવો વેતા વગરનો લાગતો હતો! શ્રદ્ધા દાખલ થાય અને અક્કલ બલાર જાય એ કેવું?

"માએ હસવાનું બંધ કર્યું. ઊલટું એ દાંતિયાં કરતી કહે: 'રૂપિયા એકનું નંગ બગાડી નાંખ્યું. હવે તો તેને ફેંકી જ દેવાનું.' મને હવે બીક લાગતી હતી. મહાત્માજીએ આપલી વસ્તુની કિંમત જ એને સમજાઈ નહીં. એની નજર જ જાણો બદલાઈ ગયેલી લાગતી હતી, મને ભડ્ઝિત શીખવી હતી એણે, ઈશ્વર અને દેવમાં આસ્થા રાખવાનું ભણાવ્યું હતું એણે, અને એ જ હવે બદલેલી લાગતી હતી. એ હાકૂસને હવે હું પણ રેઢી મૂકતો ન હતો. મારી માની નજરમાં તો હું ગાંડો હતો, પણ પેલી હાકૂસ જાણો એને સાપનો કરંડિયો હોય એવી લાગતી હતી. મને તો એવું લાગ્યું કે એ હું બલાર જાઉ અને એ એને બલાર ફેંકી દે! મારું તો ખાવા-પીવાનું, નધાવા-ધોવાનું, અરે, ઊધવાનું પણ હરામ થઈ ગયું હતું. મહાત્માજીએ હાકૂસ મને સાચવવા આપી હતી અને આ બધાં - અરે મા જેવી મા પણ - હવે કેવાં બનીને બેઠો હતો! કેવી અજબ હુનિયા છે! મારે મન જે પવિત્રમાં પવિત્ર, પૂજયમાં પૂજય ચીજ તે જ આમને મન દગડ જીવી, ફેંકી દેવા જેવી! બારમે દિવસે તો મા કહે: 'હરિ, હવે તો આ તારી હાકૂસ ઢોરને ખાવા અપાય એવી પણ નથી. ફેંકી દે - તારે હાથે. જાહ્યો થઈને ફેંકી દે!'"

માણસ પર આવું કમઅક્કલભર્યા આદરનું આકમણ થાય ત્યારે એને આવું કશ્યું જ ભાન ન રહે. કેવું નવાઈ ભર્યું! આ ધીંગો કહી શકાય એવો જુવાન એમ માનતો થઈ ગયો કે ગાંધીજીનો હાથ અર્દ્યો એટલે હાકૂસ હાકૂસ મટી ગઈ! પંદર દિવસ એમ ને એમ રાખી મૂકી. અને આ ભલા આદમીએ નથી જીવાત બેઠી હશે એ ટેખાતી કે નથી કુગ ચડી હશે એ નજરે ચડતી. એનું નાક પણ કેવું કે તે સડાની ખાટી સોઢ પણ એને નહીં આવતી હોય?

"'ફેંકી દે' મા હવે જ્યારે આટલું જ કહે અને એ કહે એટલે મારી મમતા વધુ ને વધુ દૃઢ બને. દિવસ રાત મને એ જ લગની હતી. હાકૂસને જાળવવી, અને એક દિવસ માએ મને મારીને એ ફેંકી દીધી અને મને ઝાંઝ ચડી તે મેં માને મારી."

હરિ રોતો હતો. એની આંખમાંથી આંસુ ટપકતાં હતાં, પણ સાવ નીરવ રીતે. એના અવાજમાં પણ કંપ ન હતો. મેં લોકને રોતાં જોયાં છે, થોક ભરીને રોતાં જોયાં છે. કોકના ખભા જ હાલતા હોય, કોકનો તો વળી હાથનાં આંગળાનો બંધ પણ આંસુના ધોધ આગળ ઓગળી જાય, પણ બધાય કશો ચિત્રવિચિત્ર અવાજ કાઢતા જ હોય, પણ આ ખરો હતો: રૂપે તો ય અવાજ નહીં! માને માર્યું એ માટે એને રંજ ન હતો એમ કહેવાય? પણ માએ એની હાકૂસ ફેંકી દીધી એટલે એને થયેલો રોષ વાજબી હતો, એવી એની લાગણી પણ એટલી જ જોરદાર હતી ને?

ચા આવી પહોંચી. હરિની વાત પૂરી થઈ. પણ હરિ ચા પીવા ન રોકાયો. અરે, આટલા કારણસર હાકૂસના કરંડિયા નથી ઉપાડતો એટલું કહેવા-સમજવાનું પણ એ મારા પર છોડતો ગયો! કહેવા આવ્યો હતો, કહીને ગયો. અજબ માણસ છે!

બાબો અને બચલી હાકૂસ પૂરી કરીને પાછાં આવી પહોંચાં હતાં. હાથ મો ધોમેલાં છિતાંય બચલી જયાં ગળે બાજી ત્યારે તેની આંગળી પરથી હાકૂસની સોઢ આવતી હતી.

અને ઓરડા વચ્ચે પડેલો કરંડિયો પણ મધ્યમધતો હતો.

કોસરોડ પર ઊભી રહેલી કવિતા

આસ્થાદ: 'રંગજરૂખે'

દિલીપ મહેતા

મને

સ્થળેસ્થળ અને પળેપળમાં

સૌન્દર્ય દેખાય છે

સૌન્દર્યની આભાનો

હું અનુભવ કરું છું

અને શબ્દોમાં એનો અનુવાદ કરું છું

સૌન્દર્યની આભાનો પણ નાયકે શબ્દોમાં કરેલો અનુવાદ એટલે 'રંગજરૂખે'. સંગ્રહમાં ૧૧ લાંબા અછાંદસ કવ્યોને અનુરૂપ લાંબુ કદ ઘરાવતો આ સંગ - હ કવચિત્રીની કલમનું એક નવું રૂપ પ્રગટ કરે છે. ૧૮૭૧માં કવિતા લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારથી આજ સુધીમાં તેમણે મુખ્યત્વે અછાંદસ કાવ્યો તથા ગીતો લખ્યાં છે. પણ આજ સુધીની એમની કવિતાનો પ્રધાન સૂર વેદનાનો હતો. અમેરિકામાં સ્થાયી થયા પછીની ઘરજુરાપાની વેદના તો ખરી જ, પણ અંગત - ક્યારેક અંગતતમ પણ - વેદનાની ટીસ તેમનાં મોટાભાગનાં કાવ્યોમાં જોવાં મળતી. પોતાની જાત સમક્ષ, પોતાની જાત અંગેનો નિખાલસ એકરાર પણ તેમાં જોવા મળતો. અમેરિકન જીવનમાં દૃશ્યો અને અનુભવોની વાત પણ ઉપસતી. નારીસંવેદના અને નારીમુક્કિતનો સૂર પણ સંભળતો. પણ આ સંગ્રહમાંની કવિતા જોતાં લાગે છે કે કવચિત્રી જાણે કોઈ નવા વળકે આવીને ઊભાં છે. અહીં વેદના નથી, ઘરજુરાપો નથી, નારીમુક્કિતની વાત નથી. કવચિત્રી હવે વિસ્મયની નજરે જીવન અને જગતને -- પોતાની જાતને પણ -- જોતાં થયાં છે. પહેલાં પોતાની વાત કાંઈક તારસ્વરે ઘણીવાર કહેતાં. હવે કહે છે:

મારા શબ્દોને હું સાંભળું

એટલું પૂરતું નથી

અને

તમે મને સાંભળો

એવો આગ્રહ પણ નથી.

વેદનાનું એક કારણ હોય છે આગ્રહ -- આપણો પોતાનો, અન્યનો કે બંનેનો. હવે આગ્રહ નથી એટલે વેદનાનો અહેસાસ પણ નથી. વેદના નથી એટલે વિરોધ નથી. વિરોધ નથી એટલે હવે સહઅસ્તિત્વ શક્ય બન્યું છે.

તડકો અને ચાંદની

એ બંને સંપોને

છુપાઈ ગયાં છે

મારી પોછીમાં

સંબંધની સુષ્પા, પ્રક્ષયા, શબ્દમુદ્રા, યાત્રા, મને મારો પરિચય, સાક્ષી, દૃષ્ટોની પરંપરા, પ્રશ્ન, આવિષ્કાર, રંગજરૂખે અને બગીયો રચવાની કળા - આ અગ્નિયાર કાવ્યો આ સંગ્રહમાં છે. પણ અગ્નિયારને એક સુદીર્ઘ કાવ્યના અગ્નિયાર ખંડો તરીકે પણ વાંચી શકાય તેમ છે. પ્રસાર અને બોલકાપણું એ અછાંદસ કાવ્યોનું એક ભયસ્થાન હોય છે. પણ નાયકની અગાઉની અછાંદસ કવિતા પણ આ ભયસ્થાનોથી સર્વથા મુક્ત નહોતી. પણ આ સંગ્રહમાંના અછાંદસનાં પોત અને ભાત બદલાયાં છે. માત્ર કાવ્યોની પંડિતઓ જ ટૂંકી નથી થઈ, એકંદરે કાવ્યોનું પોત વધારે સુદૃઢ બન્યું છે. વાયક પર છાકો પાડી દેવાનો પ્રયત્ન અહીં નથી. સરળ, સહજ, સ્વાભાવિક રીતે કવયિત્રી પોતાની વાત કરે છે અને છતાં એનો અર્થ એવો નથી કે અહીં ધ્યાન ખેંચે એવી ઉદ્દિષ્ટાની નથી. કેટલીક વાર પોતાની સાદગીથી તો કેટલીકવાર પોતાની વિશિષ્ટતાથી ઘણી ઉદ્દિષ્ટાની ધ્યાન ખેંચે છે. જેમ કે

- તરબતર થવું એજ જીવન છે
- આનંદનો સૂરજ કોઈ પડ્છાયાને ઓળખતો નથી
- કલ્પનાના વૈભવ આગળ જ્ઞાન તુચ્છ લાગે છે.
- આકાશ,
- સૂર્યનું રાજ્યભવન
- આપણે આપણી પલાંઠી છોડ્યા વિના.
પંખીની પાંખ પહેરીને
જીડી શકી એ છીએ
જો આંખ સામે
પોતાનું આકાશ હોય તો.
- ફૂટપાથ પર અનેક વ્યક્તિનો ચાલતી હોય
ત્યારે મને એવું લાગે છે
કે
ફૂટપાથ પર કોઈ ટાઈપ કરી રહ્યું હોય.
• પ્રકૃતિની સાથે રહીને હું માણસની પણ તમામ મોસમને
સ્વીકારતી થઈ ગઈ છું.
- મને પાનખરનું વૃક્ષ નિર્વિન મનુષ્ય જેવું ક્યારેય નથી લાગ્યું.
એ તો મને હંમેશ લાગે છે કોઈ ફીર જેવું જેની ભીતર કોઈ પણ અપેક્ષા
વિનાનો વાસંતી વૈભવ છુપાયો હોય.

આજકાલ આપણે ત્યાં ડાયાસ્પોરા સાહિત્યની ઠીક ઠીક ચર્ચા થાય છે આ પુસ્તક પણ 'ઈમેજ'ની ડાયાસ્પોરા શ્રેષ્ઠીમાં પ્રગટ થયું છે. પણ હકીકતમાં અહીં જે કાવ્યો રજૂ થયાં છે તે આ કે તે દેશનાં, આ કે તે કાળના -- એમ કહી શકાય તેમ નથી. પણેક દલિત લેખક હંમેશા દલીત ચેતનાને સંકોરીને જ લખે તેમ જરૂરી નથી તેમ પ્રત્યેક ડાયાસ્પોરા લેખક હંમેશા ડાયાસ્પોરા તરીકેની ચેતનાની સભાનતાને પ્રગટ કરતું જ લખે એ જરૂરી નથી. આ કાવ્યો અમેરિકામાં વસતી એક વ્યક્તિને લખ્યાં છે એટલાં પૂરતી જ એ ડાયાસ્પોરા કવિતા છે. પણ તે સિવાય આ કાવ્યોને સ્થળ કે કાળ સાથે બાંધી શકાય તેમ નથી. એટલે અહીં જે વાત છે તે 'આ અથવા તે'ની નથી પણ 'આ ને તેની' છે. 'ભીતર અથવા બહાર'ની નથી. અને 'મારો પરિચય'માં કવયિત્રી કહે છે

ભીતર અને બહારના

કુંસરોડ પર ગેન્ઝી રહીને
મને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરું છું

'રંગાજરૂખે'ની રચનાઓ એટલે મને ઓળખવાનો પ્રયત્ન, માત્ર કવયિત્રીનો જ નહીં, પ્રત્યેક વાચકનો પણ ખરો જ.

પુસ્તકના આવરણ, રેખાંકનો, સંજવટ, મુદ્રણ પણ આગવાપણાની છાપ લાંબા વખત સુધી વાચકના મન પર મૂકી જાય તેવાં છે. એટલે પુસ્તક માત્ર વાંચવા જેવું જ નહીં, જોવાં જેવું પણ બન્યું છે.

('રંગાજરૂખે' લે. પત્રા નાયક.
ઈમેજ પાબ્લિકેશન ગ્રા.લિ..
૧૯૯/૧ ગોપાળ ભૂવન
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨
૭+ પાનાં સચિત્ર રૂ. 75.00)

ચહતી અને પડતી

૨

૧૭૭૫માં જ્યારે અમેરિકાનું બંધારણ રચાતું હતું ત્યારે એલેક્ઝાન્ડર ટાઇલર નામના સ્કોટલેન્ડના એક પ્રોફેસરે 'અંથેન્સના પ્રજાસત્તાકની પડતી' વિષે નીચે મુજબ લખેલું. (આ તો એના કરતાંય ૨૦૦ વર્ષ પરની વાત છે)

લોકશાહી મૂળમાં જ ક્ષણભંગુર છે. એમાં કાયમ ટકી શકે એવા ગુણો છે જ નહીં. જ્યાં સુધી લોકો અજ્ઞાત રહે કે લોકશાહીમાં આપણો પોતે આપણને જ રાજ્યના ભંડારમાંથી જોઈએ તે ભેટ સોગાદ આપી શકીએ છીએ ત્યાં સુધી લોકશાહી ટકવાની. એ પળથી બસ પછી જે નેતાઓ લોકોને વધુ ફાયદાઓ બધી શકે તેમને મતદારો મત આપવાનાં.

જ્યારે સમજ વગરની આર્થિક પોલિસી અપનાવવાની શરૂ થાય એટલે લોકશાહી ભાંગી ભૂસ થઈ જવાની.

જગતની મોટી મોટી સંસ્કૃતિઓ બસો વર્ષથી વધુ ટકી નથી. એ બસો વર્ષ દરમિયાન નીચે દર્શાવેલ તબક્કાઓમાંથી પસાર થાય છે.

૧. ગુલામીની શુંખલામાંથી આધ્યાત્મિક માન્યતાઓના અંકુર ફૂટે.
૨. તેમાંથી શૌર્ય, શૌર્યમાંથી સ્વતંત્રતા.
૩. સ્વતંત્રતાથી જાહોજલાલી.
૪. જાહોજલાલી પછી બસ હવે સાચો માર્ગ મળી ગયો છે તેવી અંધશ્રદ્ધા
૫. એમાંથી નવું કરવા, વિચારવા વિષે ઉદાસીનતા
૬. ઉદાસીનતામાંથી પરતંત્રતા
૭. અને એમાંથી ગુલામી

મિનેસોટાની ડેમ્બિલન યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર જોસેફ ઓલ્સનનું માનવું છે કે અત્યારે અમેરિકા પાંચમા અને છઢા તબક્કા વચ્ચે છે. જરા વિચારતા કરી મૂકે એવી વાત નથી?

વારસામાં મળેલું!

ખોળી કાઢનાર: હિરેન માલાણી

અનુવાદ: કિશોર રાવળ

જીવનની વિચિત્રતાઓ આપણાને વિસ્મયમાં નાખી દે છે અને મનમાં પ્રશ્ન પેદા થાય છે કે આવું તો કેવું!

અમેરિકાની ટ્રેઈનોના બે પાઠા વચ્ચેનું અંતર ૪ ફૂટ અને ૮.૫ ઈંચ છે. આવો વિચિત્ર આંકડો કોના મનમાં કેમ ઉદ્ભવ્યો હશે?

કારણ સાદૃષ્ય છે. બ્રિટનમાંથી આવી વસેલા ઈજનેરોએ બ્રિટનમાં જેટલું અંતર રાખવામાં આવતું એટલું રાખવાનું અમેરિકામાં પણ અપનાવ્યું.

પણ બ્રિટનમાં એ વિચિત્ર આંકડો રાખવાનું કારણ શું? ટ્રેઈન ગાડી આવ્યા પહેલાં ઘોડાઓથી બેંચાતી ટ્રામો માટે એ અંતર રાખતાં અને જે લોકો ટ્રામ બનાવતા એ ટ્રેઈનગાડી બનાવવામાં પડ્યા.

તો વળી ટ્રામના પાઠા ૪ ફૂટ ૮.૫ ઈંચ રાખવા પાછળનું કારણ શું?

કેમકે જે લોકો ઘોડાઓથી માલ સારવાના વેગનો બનાવતા એ જ લોકો એ વેગનના માપ અને મોજણી કરવાના હથિયારો વાપરી ટ્રામ બનાવવા લાગ્યા એટલે વેગનની સાઈઝ પરથી ટ્રામની સાઈઝ નક્કી થઈ.

તો પછી વેગનના પૈડાં વચ્ચે આ અંતર ક્યાંથી આવ્યું?

ઈન્ગ્લેન્ડમાં જમાનાથી લાંબા માર્ગો પર જૂના ચીલાઓ એક જ સાઈઝના હતા. વેગનના પૈડાંનું અંતર એનાથી જુદું કરે તો પૈડાંઓ તૂટી જતાં.

પણ એ ચીલાઓ કોણે પાડ્યા?

એક વખત રોમન સામ્રાજ્ય ઇન્ગ્લેન્ડમાં રાજ્ય કરતું હતું ત્યારે એમણે તેમનાં સૈન્યો માટે જગતના પહેલવહેલા હાઈવે બાંધેલા. અને એ રસ્તાઓ વર્ષોથી વપરાતા આવ્યા છે.

અને ઊડા ચીલાઓ ક્યાંથી પાડ્યા?

યુદ્ધ કરવા વપરાતા રથોના પૈડાંઓથી એ ચીલા પાડ્યા. બીજા માપના પૈડાંઓ ચલાવતાં કાંતો પૈડાંઓ તૂટે અને કાંતો ચીલાઓ તૂટે. ચીલાઓ તૂટે તો રોમનો ખફા થાય એટલે એ માપ જળવાઈ રહ્યું.

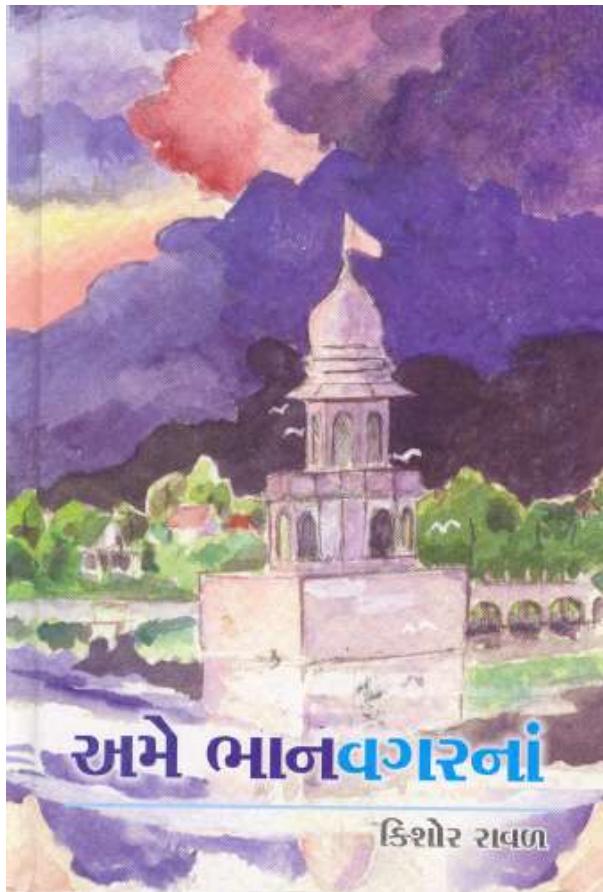
એટલે હજારો વર્ષ પહેલાં રોમનોએ નક્કી કરેલા ઘોરણમાં મીનમેખ કર્યા વગર અમેરિકાએ એ જ ઘોરણ જાળવી રાખ્યું. તુમારશાહી એટલે તુમારશાહી!

એટલે આજે તમારી પાસે કંઈ સમજ્ય નહીં એવા સ્પેસિફિકેશન આવે અને તમારા મનમાં ઉદ્ગાર નીકળે કે ક્યા ઘોડીનાએ આ રચ્યું છે તો એ બધું અસંગત નથી, કેમકે રોમન રથોના પૈડાંઓ વચ્ચેનું અંતર બે ઘોડાના ઢાંઢાને અનુકૂળ બનાવવામાં આવ્યું હતું.

હવે થોડું ફાસ્ટફોરવર્ક કરીએ અને આજના રોકેટના જમાનામાં પાંગરીએ. અમેરિકાના સ્પેઇસ પ્રોગ્રામમાં સ્પેઇસ શાલને ઘક્કેલવા તેની બે બાજુ ભૂસ્ટર રોકેટ મૂકવામાં આવે છે (એને જઈન, જીનેગ ઈબી મિલિકિલે છે). યુટાહની થીઓકોલ કંપની આ બનાવવામાં નિષ્ણાત છે. તેના ઑન્જિનિયરોને આ રોકેટ જરા જાડા બનાવવાં હતાં પણ એ રોકેટને બનાવી ત્યાંથી ટ્રેઈનના રસ્તે લોન્ચિંગ માટે મોકલવા પડે. રસ્તે આવતી ટનલો ટ્રેઈનના પાઠાના અંતર કરતાં થોડી જ પહોળી હતી.

અને તમે તો જાણો છો કે ટ્રેઈનના પાઠાનું અંતર ક્યાંથી ઉદ્ભવ્યું

એક પુસ્તક પરિચય: 'અમે ભાનવગરનાં'

'કેસ્ટ્ડાં'ની શરૂઆતથી જ મારી લખેલી વાર્તાઓ તેમાં ઘણા ઉત્સાહથી મૂકતો આવ્યો છું અને વાચકોએ અવારનવાર એ વિષે પ્રેરણ આપી છે અને એક સંગ્રહ તરીકે મૂકવા સૂચન કર્યું છે. ગયા ડિસેમ્બરમાં તેમાંની તર વાતાઓ એક ૨૨૦ પાનાનાં, આકર્ષક રંગીન કવરવાળા, સચિત્ર પુસ્તક રૂપે 'ગૂજર ગ્રન્થ રત્ન કાર્યાલય'ની મદદથી પ્રસિદ્ધ થઈ શકી છે. ઉરમાં ઉભરાતો એનો આનંદ તો હોય જ અને ઘણો છે!

ગુજરાતીના રસિક મિત્રોને આપવા આ એક સરસ લેટ થઈ શકે છે. એટલે એની હિમાયત કરું?

ભારતમાં 'ગૂજર ગ્રન્થ રત્ન કાર્યાલય' અને બીજાં પુસ્તકોના વિકેતાઓ પાસેથી આસાનીથી મળી શકે. ભારતમાં એની ડિંમત રૂ. ૧૦૦ છે જ્યારે અમેરિકા માટે ડોલર ૧૨.૦૦ રાખી છે. નફાખોરી છે એવું લાગે તે ક્ષમા માણું છું. 'કેસ્ટ્ડાં' માટે જ એનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે એની ખાત્રી આપું છું. (અહીં નકલો બહુ થોડી છે)

USA: Send check to "Kishor Raval" for \$12.00/copy

**Kishor Raval
335b Shawmont Ave.
Philadelphia PA 19128**

ભારત: દર કોપી માટે મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦.
ગૂજર ગ્રન્થ રત્ન કાર્યાલય
ગાંધી માર્ગ, રતન પોણ નાકા સામે
અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

શબરીનાં બોર

કોકિલા રાવળ

મારા વાંચવામાં આવેલા, ચાખેલાં, માણેલાં બોર મોકલી આપશો? એક જ વિષય હોય તો સારું પણ નાની મોટી કવિતાઓમાંથી રસ પડે તેવી કહીઓ કે કોઈ લેખમાંથી દિલને ગમે તેવી, વિચાર કરતાં કરી મૂકે તેવી લીટીઓ મોકલશો તો પણ આવકાર્ય છે.

શૂન્ય પાલનપુરી

જુરંતો પરિમલ ભટકે છે કાં વહેલી સવારે ઉપવનમાં?
વ્યાઙુણ છે કોના દર્શનની એ રડતી જવાની ફૂલોની?

બે પળ આ જવનની રંગત, બે પળ આ ચમનની શોભા છે
સંભળાય છે નિશાદિન કળીઓને આ બોધ કહાની ફૂલોની.

તમે ઋષા કાઢ્યા કરો સાત ભવનું.
ન પહોંચો વળાશે તો વેચાઈ જાશું.
નજીવી રમતમાં થયા જન્મ-ફેરા
ખબર શી અમોને કે બંધાઈ જાશું!

પ્રીતમ લખલાણી

કોયલ ટલ્લકે,
ટપટપ કિંબોળી ટપકે
પાદરે
પાળિયા ખોળો ભર્યા કરે

રાત
પાદરે
પાળિયા સાથે વાતો કરે

જાલર ટાણે
પાદર એનઘેન રમતી
ઝિસકોલી
પાળિયાને
ખો આપ્યા કરે!

ઇન્હુલાલ ગાંધી

હાઈમાં હજાર વાત,
એથીયે અનેક લાખ વાત નેનમાં;
કેંક દર્દ, રોષ, શોક, હાર્સ્ય ને ઉમંગનાં
પળે પળે ફરે છે ચિત્ર રંગતૂભિ ઢંગનાં.

'તું વિશ્વની એક અપૂર્વ વીણા
હું તાર' એવું કહીને નમી પડ્યો:
તુંદિ તુંહિ નાદ ફરી ઊચે ચઢ્યો
ગુજુ રહ્યો ગંભીર એકતારો.

હરીન્દ્ર દવે

છેણી કાણોનો ઘાટ અચાનક બની ગયો
મેં જિંદગીનું શિલ્પ બનાવ્યું નહીં ભલે,
હરપળ આ આંખમાં રહી 'આવો'ની એક ચમક,
આ બારણામાં કોઈયે આવ્યું નહીં ભલે.

પડદાની સાથે સાથે હતો ઈતેજાર પણ
પડદો હઠી ગયો તો ઉદાસી વધી ગઈ.
જેવું મિલન થયું કે અજાહ્યા બની ગયાં,
સાવ જ અજાહ્યી આંખમાં ઓળખ હતી, ગઈ.

મનોજ ખંડારિયા

અચાનક સમયની સધન જાડીમાંથી
આ સમજણ ઉપર મારે છે છાપો
કરે છે પ્રયત્નો મૂઠી વાળવા એ--
અહીં ભીત પર છે જે કંકુનો થાપો
હવે સાંઘશે કોણ એને ચીવટથી
આ સંબંધને વસ્તુ આવ્યો છે ખાંપો?

મહેરી રહી છે મંજરી અકેક આંસુમાં
મહોર્યા છે આજ આંખમાં આંબા વસંતના
ઉરી રહ્યા છે યાદનાં અભીલ ને ગુલાલ
હૈયે થયા છે આજ છાંટા વસંતના.

જગદીશ જોધી

તમે સાંજે મળો તો મને એકલા મળો
કે મારા દિવસ આખાને વળે હાશ;
આવનારી રાતના ઝુમરમાં સળગે નહીં
ઉના ઉજાગરાની ઘાસ.

આટલા બધા સંબંધ: એને કેમ કરીને રાખું?
શબરીની જેમ એક પછી એક બોરને જાણે ચાખું!
નહીં જાણું હું, કઈ ઘડીએ આવશે છેવટ રામ
રાતાં રાતાં બોરની પાછળ ઘબકે કોનું નામ?

ભગવતીકુમાર શર્મી

અમે સુગંધનો સોના પે દૃષ્ટિપાત છીએ,
ધરો જો મૂર્તિને ચરણે તો પારિજાત છીએ
ફળે જો સ્વપ્ર તો જળહળ અમે પ્રભાત છીએ,
તૂટે છે સ્વપ્ર તો ફૂલોનો અશ્વપાત છીએ.
અમે ફલાશા ફલાશા નથી, ફલાશા નથી,
અમે તો જે છીએ તેવાજ દૃષ્ટિપાત છીએ.

થોડી પાંદડીઓ-ચેરી બ્લોસમ્સની

પત્રા નાયક

(પત્રા નાયકના નવા કાવ્ય સંગ્રહ 'ચેરી બ્લોસમ્સ'માં ગીતો છે, લખું કાવ્યો છે,
સોનેટો છે અને થોડાં દીર્ઘ કાવ્યો પણ છે. પણ પાને પાને મારગમાં છૂટા હાથે
હાયકુની પાંદડીઓ વેરાષી છે. વાંચવાનો, કવિતા માણવાનો એક જુદો અનુભવ
કરાવે છે.

અહીં એમાંથી થોડાં પસંદ કરી મૂક્યા છે.)

અમાસ રાતે
ચન્દ્ર શોધવા, મળી
તારાની ઠઠ

આપણે કર્યું
કાજળકાળી રાતે
શબ્દના દીવા

ઉજ્જગરાની
અંખે દીસે, તાતો
ગુલમણીર

ગોંયો દિવસ
મારી છાતીની નીચે --
ઉત્ત્રત સ્તન

ગોંયું એક જ
પંખી ને કંપી ગોંયું
આખું ય વૃક્ષ

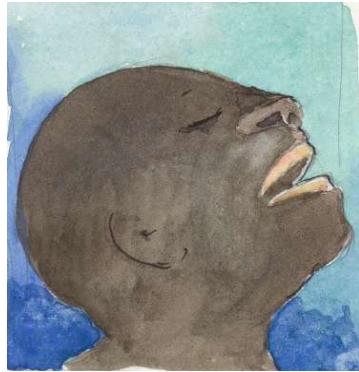
ઉપે ટ્રેન--
ફરફરી ના શકે
ભીનો રૂમાલ

કરચલીઓ
ઘેરે ને સ્નેહ પર
પરી તે પરી.

લેન્સ્ટન ઘૂર્જનાં કાવ્યો

પુનર્નિર્મણ: વિરાફ કાપડીઆ

(લેન્સ્ટન ઘૂર્જ, ગઈ સદીના આફિકન-અમેરિકન કવિ જેમશે
લયિત, સરળ, બોલચાલ ને ગીતગાનની વાણીના સંગમથી
કાળી પ્રજ્ઞાના સાહિત્યમાં પુનરૂત્થાન કર્યું. થોડી એમની
કવિતાઓ ચુંટી, ગુજરાતી ભાષાની સોડમમાં રજૂ કરી છે.)

બાગમાં બાળક

(શયામચામજનોના દલિત લતામાં)

એકલ નાનું સવાલ ચિન
બાગને બાંકડે બેહું ભિન:

જોયાં, માણસ ફરે ચોપાસ?
જોયાં, વિમાન ઊરે આકાશ?
જોયાં પંખી
પળતાં વેર
ડૂબતાં પૂર્વ
સહુ પ્રકાશ?

ઘર તો છે અહીં જ
પણો
નાકા ઉપર --
પરંતુ છે જ કયાં
ખરેખર!

૨ ખાનગી

એક પરબીદ્ધિયામાં અંકિત:
ખાનગી
પ્રભુએ મને પત્ર પાઠવ્યો છે.

એક પરબીદ્ધિયામાં અંકિત:
ખાનગી
મેં જવાબ આપ્યો છે.

૩ નાનું શિશુ

સંકર!
એઈ સંકર!
તું ઓલા રસ્તા પર રમતો ને.
જોઈ તે ઓલી લારીઓ,
ધમધમધમ જાય સરી.
એક ગઈ તારી ઉપરથી
અને તું જૈસ મરી!

સંકર!
તું ઓલા રસ્તા પર રમતો ને.

૪ હું તો હજ્યે અહીં હું

ઘવાયો હું, વીધાયો હું, પીઠ નિશાની રહી ગઈ,
બધી મારી આશા હવાઓ ઉડાડી લઈ ગઈ;
સૂરજનો તપાવ્યો, બરફનો થિજાવ્યો,
જોતો રહ્યો હું એ બનેની વગ્યે
મને રોકવાનો ઘણો ખેલ રચાયો:
ચાહવાથી રોક્યો, હસવાથી રોક્યો, જીવવાથી ટાંગ્યો--
પરંતુ મને શું!
હું તો હજ્યે અહીં હું!

૫ તરણ ખલાસી

ઓ તરણ ખલાસી!
તારી આંખોમાં બે મીન પિયાસી!

તું ચલે ઉપાડી સાથે
તારું બળકટ કાંકું
ને તારો હસમુખ તોર;
તારી સજઘજ આજ
ને તારી આવતી કાલની ભોર--
ઓ જગત ધૂઘવતા સમદરના
મજબૂત તરણ ખલાસી!

કઢે, પૈસા શાને?
બસ વાપરવાને.
અને લાલ મદિરા?
ધર અધર અધીરા.
અને નાજુક નારી?
હર પ્રેમકુમારી.
અને આજ ઊગી તે?
ફરવા મોજ-બગીયે.
ને લીલો લીલો દરિયો
બલ શસવાને માટે
ને મટમેલી તટભૂમિ
પલ હસવાને માટે.

અને નહીં કશુંયે આવતી કાલને ખાતે.

૬ સ્વભન્સ-સ્વરૂપો

મારા બે હાથ પસારી પહોળા
કોઈ વિજન જ્યાં સૂરજથાળી ચળકે
વર્તુળ ઉપર વર્તુળ વિરચી નાચ કરું હું
ધોળો દિવસ જ્યાં લગ બળતો તડકે.
પછી વિરમતો બેસું ટાકી સાંજ ઊતરવા ટાણે
ગોયા તરુવર ડેઠળ,
ધીરે ધીરે રાત જગતમાં જામે,
મારી જેવી જ શ્યામળ --
આ મારું છે સપનું!

મારા બે હાથ પસારી પહોળા
સૂરજવાળી વિજન જગા પર તડકે
વર્તુળ વર્તુળ નાચું નાચું
ઢૂંકો દિવસ જ્યાં લગ બળતો ભડકે.
વિરમું બેસી જાંખી પીળી સાંજે...
ગોયું પાતળ જાડ...
ધાને પગલે રાત જગતમાં જામે
મારા જેવી જ ગાઢ.

૭ ગોકળગાય

નાની ગોકળગાય,
સ્વભન્સીલ તું ચાલતી,
મોસમ અને ગુલાબફૂલ
એટલું જ બસ જાણતી.

મોસમ અને ગુલાબફૂલ
એટલું જ બસ જોતી,
ધીમે પીતી જતી
આકળના બિંદુનું
રહસ્ય-મોતી.

૮ જંબુડી ચિત્ત-વલયો

વિષાદના ઢોલ વગાડો મારે માટે,
વગાડો ઢોલ વિષાદના ને મૃત્યુના પ્રવાસના.
ગાઓ ગાયકગણ, ઉશ્ર તરજનું ગીત કોઈ
કે રૂબે ખખડાટ મારા ખરતા થાસના.

વિષાદના ઢોલ વગાડો મારે માટે,
સર્કેદ સારંગીઓને તરાવા દો ધીમાં જીશાં વલયો,
પણ છૂંકો એક તીવ્ર સૂર સૂર્યના તૂર્યનો,
જે મારો સાથી બને
અંધારામાં
જ્યાં હું જઈ રહ્યો...ગયો.

૯ ઈચ્છા

ઇચ્છા આપણે માટે હતી
જાણે કે બમણું મૃત્યુ,
આપણા ભગેલા શાસોનું
અચાનક શસન ખૂદ્દયું,
તુર્ત ઊરી ગયું
કોઈ અજ્ઞાત અત્તર આપણી દરમ્યાનથી,
રહી ગયું શુષ્ક પૂમહું,
અને વાતાવરણ
નિર્વસન રમનું.

પ્રેમ તો ઉન્મતા નવાઈ છે.
 ને તારાઓ જે ગાતા ગીત,
 તૂટતી શિલા પ્રેમસગાઈ છે,
 ને પર્વતો જે પાંખો સહિત.
 જોન હેન્રી રચે નિજ હથોડે
 એક ચિનગારી નાની અમથી.
 તે નાની ચિનગારી પ્રેમ છે
 ઊરીને જે તિમિરે આથમતી.

૧૧ હાર્દિક

સ્વઘને સતત મુલતવી રાખો
 તો એનું શું થાય?

શું એ તડકે મૂકેલી દરાખની જેમ
 સુકાઈ જાય?
 કે એ પાકે, ધાની જેમ --
 ને પછી ઝરે?
 શું એ વાસ આવે સઢેલા માંસની જેમ?
 કે એની મિષ્ઠતા
 ઉપરનું પડ બની, જડ બની
 બાજી જાય -- મીઠાઈ પર ચાસણી જેમ?

કદાચ બસ એ ઠળી પડતું હશે
 ભારી બોજની જેમ, લોટપોટ.

કે પછી એનો ... વિસ્ફોટ?

૧૨ હું પણ

હું પણ ગાઉં દું અમેરિકાને.
 હું પેલો બીજો ભાઈ દું, ભીને વાન.
 તેઓ મને બબરચીખાનામાં જમવા મોકલી દે છે,
 મહેમાનો આવે ત્યારે,
 પણ હું હસું દું,
 ને બરાબર જમું દું
 ને બનું દું જોરાવર.

કાલે
 હું ટેબલ પર બેઠો હોઈશ
 મહેમાનો આવે ત્યારે,
 ને કોઈની હિમત નહીં થશે
 મને કહેવાની,
 "બબરચીખાનામાં બેસ,"
 તે વખતે.

ઉપરાંત
 તેઓ જોશે કે હું કેટલો દેખાવડો દું
 ને શરમાશે.

હું પણ દું અમેરિકા

૧૩ નીચો ઉવાચ નદીઓ વિષે

મેં નદીઓને જાણી છે:
મેં નદીઓને જાણી છે જગત જેટલી જ પુરાતન ને
માનવનાડીના રક્તવહનથીયે વધારે જૂની.

મારું અંતર સર્યું છે અંદર ઊરે નદીઓ સમાન.

હું નહાયો'તો યુકેટિસમાં પરોછિયાં જ્યારે નાનાં હતાં,
મેં બાંધાં'તાં ઝૂંપડાં કોંગોકિનારે, એ હાલું ગાઈ મને સુવાડતી'તી.
મેં નાખી'તી નજર નાઈલ પર ને ઉપર ઉઠાવ્યા'તા કંઈ પિરામિડો.
મેં સુણ્યું'તું મિસિસિપીનું સંગીત અભ્યુ વિંકન જ્યારે
ન્યુ ઓલ્ડિન્સ ભણી વચ્ચા'તા, ને એની મટીલી છાતી
ભાળી'તી સોનેરી થતી મેં સૂર્યાસ્તમાં.

મેં નદીઓને જાણી છે:
સાતાતન સાંધ્ય નદીઓ.
મારું અંતર સર્યું છે અંદર ઊરે નદીઓ સમાન.

૧૪ સોના માસીની વાર્તાઓ

સોના માસી પાસે ભસ્તકભરીને વાર્તાઓ છે.
સોના માસી પાસે દિલદું ભરીને વાર્તાઓ છે.
ઉનાળું રાતે આગળની અગાશી પર
સોના માસી શ્યામવરણા બાળકને છાતીએ ચાંપે છે
ને એને વાર્તાઓ કહે છે.

કાળા ગુલામો
તપતા સૂરજમાં મજૂરી કરતા,
કાળા ગુલામો
ઝાકળભીની રાતે મુસાફરી કરતા,
કાળા ગુલામો
વિરાટ નદીને કંઠે કરુણ ગીતો ગાતા,
સૌ મળતા અને ભળતા ધીમે ધીમે
કાળા પડછાયા થઈ આવતા ને જતા
સોના માસીની વાર્તાઓમાં.

ને શ્યામવરણું બાળક સાંભળી રહે છે,
એ જાણે છે સોના માસીની વાર્તાઓ સાચી વાર્તાઓ છે,
એ જાણે છે કે સોના માસીએ પોતાની વાર્તાઓ
કોઈ ચોપડીમાંથી નથી લીધી.

એ તો આવી છે
એમની જિંદગીમાંથી સાવ સીધી.

શ્યામવરણું બાળક મૌન છે
ઉનાળું રાતે
સાંભળતું સોના માસીની વાર્તાઓને.

પરવા

ચન્દ્રેશ ઠાકોર (નોર્થવિલ, મિશિગન)

અડીખમ
ના તૂટે ખડક,
સમંદરને
ક્યાં છે એની પરવા?

સ્થિતપ્રશ્ન
ના જગે જાડવાં,
તમરાને
ક્યાં છે એની પરવા?

નિશ્ચિત
જગ આખું ભરનીદરમાં,
ચાંદાને
ક્યાં છે એની પરવા?

ઘરમાં રમતી એકલતાને
નીલેશ રાણા

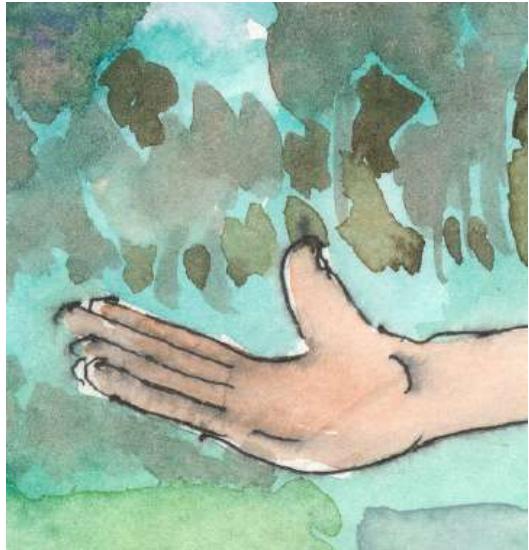

ઘરમાં રમતી એકલતાને
વાત ગગનની કરી
તોડી નાખ્યાં જાતે દરવાજા
બહાર જતાં એ ઉરી

થાકેલું ઘર લઈ હાથમાં
વનરાઈમાં દોડું
બાંધેલા અશો વર્ષોથી
હાશ! શાસમાં છોડું
કર્યો હાથ હોશે હોશે લાંબા
ત્યાં ગયા આંગળા ખરી

ચાલ સમેટી સધળું જરા
સૂકવું પડછાયો તડકે
સંધાતી બે બુંદ રૂમાલે
વેરાતી સૂની સડકે
બિંબ-પ્રતિબિંબ ગાગરમાં
તોય ગયા કિનારો તરી

ગુજરાતી સમાય તેવી કવિતા શોભા શાહ

રૂપક-રૈના આવે ત્યારે મારે વાર-તહેવાર
બાકી બીજા મારે ખાતી ખાલી વાર!

કવિતાની બે કરી મળી
મને જીવવાની કેરી મળી

કરીની કેરીએ કેરીએ ચાલ્યા કરું,
બની કવિતા જીવ્યા કરું.

તારે ચરણો આ કવિતા મૂકી
ખોવાઈ ગઈ (અંક) મૂક અસ્મિતા.

મારું છે તે મટઠું નથી
'નથી મારું' એ મળતું નથી!
મારું છે તેનું જતન કરું
'નથી'મારું' તેનું ન મન કરું!

મનથી મળ્યું તે મારું
બાકી બધું પરાયું.

સુંદર જોતાં જોતાં સુંદર બનું
સુંદર કરતાં સુંદર બનું.

ભરી ભરી બહુ ... પંચમ શુક્રલ

ભરી ભરી બહુ જળી ગયેલી જીવતર ઓળી,
ખળખળ વેતા નીરમાં એમ જ જરા જબોળી.

એજ પુરાતન ચક્કરનાં ચકરાવે ઘૂમી,
શસે સમયને સંગ મનુષ, ખર, સાપ, ગરોળી.

રંગ છલોછલ ભરચક પગરવ આખર મૂકી,
કણકણમાં પથરાઈ જાતી હર રંગોળી.

ધોર અતલ અંધાર મહીં કો દ્વુવ તારક શી,
લખ-ચોરાસી કરગઠિયે ટમટમતી હોળી.

ગોચર મધ્યે સચરાચરનો પકડદાવ આ,
ત્રણે લોક ને દસે દિશાઓ ટીંગાટોળી.

જિંદગીના મારગે
ચુદ્ધયો છું કુંગરોને,
ઉત્તર્યો છું ખીણમાં,
નદીઓ તરી, દરિયા તર્યી, આભે ઊર્ધ્વયો,
વચમાં વસાવ્યા ઘર (ના, રહેઠાણ!)
વિસામા કેંક લીધા
તોય થાક્યો જાઉં છું.

આ સાંજના ઓળા લંબાતા જાય છે.
લાંબો થયો છું ખાટલે,
ઇજલીએ જાપટે વરસાદ.
અધભીડી આંખે હું જંખું આખરી આરામ,
પાછું જવું મારે ઘરે જ્યાં સાંપડે આ રામ!

ચાર માટીની દીવાલો, ગાર લીધ્યો ખોરડો અંધારિયો,
તેના ખૂણામાં ઝાળિયું,
ગોખલે શ્રીનાથજી, દીવી બજે,
ભોય તળિયે ગાયના છાણા ઝગે.
સુવાવડીનો ખાટલો જીડી ગૂંધેલો,
ગૂણિયાનું છે બિધાનું.

સાંભળ્યું છે: ઈસ પર બેઢી'તી બા,
દાઢી, માશી, આંખો પહોળી, ખોળલે નાગોપૂર્ગો હું.
કૂટલાં નળિયાં વીધીને એક ચાંદરણું
ઉજાળે ગાલ મારા.

મહિના થયા'તા ચાર ત્યાં તો
બાપુ મારા આવીને તેરી ગયા બીજે ગૃહે.
તે પછી એ જ્યાં વસ્યા ત્યાં હું વસ્યો.
પણ દર ઉનાળે બાની સાથે દાદીમાની
સુખડી ખાવા જતો 'મારે' ઘરે
(દાદીમાએ સાનમાં કીદું હતું કે
એ જ મારું ઘર હતું.)

નાગો થઈને નહાતો વરસતા મેઘમાં.
તાજા ઉગેલા ઇમ્મલીલા ખેતરો જોતો.
ફળિયે હંમેશા આવતા તે મોરલાને ચાર દેતો,
લોટ દેતો સાધુને,
દાદીમા સાથે જતો હું ગાયને સીમમાં ચરાવવા,
સાંજ વેળા ગાયની પાછળ જતો હું ધરભણી.

ધૂળમાં રમતાં અમે લગે, હુતુતુતુ, મોઈદારી.
થાકીને, વાળું કરીને
જગમગતા તરલા નીચે સૂતો.

એ ઘર મૂકી હું કેંક મોટા બંગલામાં છો વસ્યો,
પણ ના ઠર્યો.
મારે જવું 'મારે' ઘરે
જ્યાં શિવ ઓ'તો જીવ, જીવમાં શિવ,
મારો જીવ જંખે શિવ!

સાઈડવોક પર, કન્ક રાવળ, પોર્ટલેંડ

એક અચાનક ઉપરી આવી
નવી સૂચિ નજર તળે
ફૂલવાતીઓ ખીલી ગેઠી હતી (રહી હતી)
પતંગિયાની મહેશ્વીલ જમી હતી
વહેંતિયાઓ રાસ રમી રવ્યા હતા
ખળ ખળ જરણાં ગાન કરતાં હતા
ઉપર, રંગાભીના ઈદ્રધનુઓ
નીચે લાલ મખમલસમા ઈદ્રગોપો
ઉદ્યાં રોકેટો અવકાશે
ચંગાં ચકડોળો આસમાને
ફરકતી ફરકડીઓ
કાન ફડતી પિપૂઠીઓ - સરકસ, સરકસ
સૂણી ગર્જના વાધો તણી
છૂપાયાં સસલાં બખોલે

કેવો જોયો બાલવિહાર મુક્ષત મનનો!
થયો મુંઘ હું નિહાળીને!

વિસ્મય થયું?
પ્રશ્ન થયો?
શું બન્યું?
તો સાંભળો,
હતા તે ચોકચિંતો
આલેખાયેલાં સાઈડવોક પર!

ગુજરાતી પ્રતીક મહેતા (કંન્ડા)

ખૂબ ઊચી ભેખડો
સાચવો, પાછા પડો!

છેતર્યો કોણો તને?
શાસ પાસે લે ઘડો.

સાગરો તરવા હતા,
ને હતો કાચો ઘડો.

આયનો તૂટ્યો હવે,
જાત સાથે કયાં લડો.

હું કહે, સાચું બધું,
હું કહું એ ત્રાગડો!

જિંદગી

જ્યશ્રી મર્યાન્ટ (ફી મૉન્ટ, કુલિફોર્નિયા)

ઘોમધખતા, તપતા, સૂખા રણ જેવી જિંદગી!

દોડતાં, હાંફતાં, તરસ્યાં હરણ જેવી જિંદગી!

લીલાછમ મોલના બાજરીના કણ જેવી જિંદગી!

આવડે ન લણતાં તો પછી છે મણ જેવી જિંદગી!

બનીને ગોપાલ, રહો તમે જો નજરોના ગોકુળમાં,

લાગશે પછી રૂમજૂમતા ગાયોના ઘણ જેવી જિંદગી!

વિધિના લખેલા લેખ, વાંચતા ન આવડે ક્રોઈને,

બસ, સતત જીવ્યા કરો હવે અભણ જેવી જિંદગી!

છે મૂઠીમાં બંધ પણ ન માનો કે એ અકબંધ છે,

ખબરે ય પડે નહીં તેમ, સરતી કણ જેવી જિંદગી!

કહે છે સંત, ફકીર કે થીથરે વીટેલું રતન જિંદગી!

પણ 'ભગ્ન' માટે તો છે થીથરાનું આવરણ જિંદગી!

તમારું ફૂલો

કેટલાય વાચકી તરફથી 'કેસૂડાં' માટે ગુલદસ્તાઓ આવ્યા છે અને એમાંથી પણ ચૂંટી બીજો ગુલદસ્તો બનાવી અહિ રજૂ કરું છું. અહિ રજૂ કરેલા અને કર્યા નથી તેવા બધાં ફૂલોનો ખૂબ આભાર સાથે હું સ્વીકાર કરું છું. Sorry for the bilingual presentation here. I put the opinions as received and in the language the readers chose. I am grateful the things you appreciated as well as for the things that needed to be told off. Feel free...

કેટલાંક પૂછે છે કે ક્યાં ક્યાંથી વાચકોના પ્રતિભાવો આવે છે તે જાણી શકાય? વાચકોને વિનતિ કરું કે કાગળ કે ઈમેઇલ લખે તો સાથે ગામ અને દેશ જણાવી શકે?

Pancha Shukla (London)

Very recently I came to know about your activity for Gujarati literature and culture. I am very impressed with the quality and selection of items in Kesuda. My best wishes for your involved work for community.

I am Pancham Shukla from London. Born and brought up in India and currently working as a research staff at Imperial College London. I have my website at
<http://www.commsp.ee.ic.ac.uk/~pancham/index.html>

Thanks to being born in the family of academicians, I have been writing poems since childhood. In particular, being the nephew of well-known poet Shri Rajendra Shukla, I was fortunate to write Ghazals that carry the essence of his 'Gharana'.

Lata Hirani (London UK)

I read Panna Nayak's 'Amane tamari adkhe padkhe rakho'. How sweet!

I write poems, stories, articles and am published in Akhand Aanand, Shabd Srushti, Divya Bhaskar... Right now I am in Edinburgh, Scotland till mid August. Then I will be in Ahmedabad.

Chetana Buisicuitwala

I have been a big fan of your Kesuda. It satisfies my needs to read Gujarati. I have been in America for over 18 years but I still enjoy reading Gujarati. a lot. Stories in Kesuda are great. I can read over and over and never get tired of them. Some of your experience can make me laugh yet some of them have put tears in my eyes. It's so wonderful that someone can love their motherland and still love America as well. I too am like that, I miss India but I also love America.

Dharmendra Kanejiya (Karlsruhe, Germany)

I am really delighted to read the issues of Kesuda edited by you. I have been away from Sihor, Bhavnagar, Gujarat and India for the past so many years and so this unexpected surfing across your site has really reawakened the cultural and linguistic cravings in me. I wish you very best for the success of this activity.

આમાં રજૂ કરેલી બદ્ધી ફૂતિઓ માટે તેમના કર્તા,
ચિત્રકારો, લેખકો અને કવિઓનો કોપીરાઇટ છે અને
કોઈમાંથી કંઈ પણ લઈને બીજે છપાવતાં તેમની પરવાનગી જરૂરી છે.
પણ છાપીને મિત્રોને મોકલવા સામે કોઈ બાધ નથી.

કિશોર રાવળ